

Celem pośrednim niniejszego artykułu jest określenie znaczenia w *Biblii hebrajskiej* dwóch rzeczowników 'emet i 'emunah¹, przez pryzmat treści ich synonimów oraz terminów blisko-znacznych, z którymi w bezpośrednim kontekście są powiązane znaczeniowo – np. przez wzajemne zastępowanie, paralelizmy, połączenia za pomocą koniunkcji czy hendiadysu². Wybór tych rzeczowników podyktowany był faktem, że są to podstawowe słowa hebrajskie niosące w swym znaczeniu ideę prawdziwości. Wyniki naszych badań przybliżą zatem sposób rozumienia treści tego pojęcia w *Biblii hebrajskiej* – co jest naszym zamierzeniem ostatecznym.

O ile nam wiadomo, podobna analiza dla całej *Biblii hebrajskiej* (dalej BH³) nie została jeszcze dokonana. Niektóre związki znaczeniowe między 'emet, 'emunah i wybranymi terminami hebrajskimi (jak *hesed, sedeq, mispat, salom, dabar*) badają w swych znakomitych i fundamentalnych pracach, między innymi: Stanton⁴, Quell⁵,

ANDRZEJ S. WÓJCIK

Określenie znaczenia *prawdy*
w *Biblii hebrajskiej* poprzez treść
terminów powiązanych
znaczeniowo z 'emet i 'emunah

¹ Transliterację wszystkich terminów hebrajskich podano za konkordancją: E.W. Goodrick, J.R. Kohlenberger III: *The NIV Exhaustive Concordance* (dalej GK), która jest konkordancją wiodącą w tym artykule.

² Hendiadys to figura składająca się z dwóch terminów, w której pierwszy termin służy jako bliższe określenie terminu drugiego. Dlatego można ją tłumaczyć jednym zwrotem, a nie jako koniunkcję dwóch wyrażen (por. przykłady w tekście).

³ J.R. Kohlenberger III: *The Interlinear NIV Hebrew-English Old Testament*. Michigan 1987. (Wydanie oparte na: *Biblia Hebraica Stuttgartensia*. Red. E. Karl, R. Wilhelm. Stuttgart 1965).

⁴ V.H. Stanton: *Truth*. In: *A Dictionary of the Bible*. Ed. J. Hastings. Vol. 4. Edinburgh 1902, s. 816–820.

⁵ G. Quell: *The OT Term „emet”*. In: *Theological Dictionary of the New Testament*. Eds. G. Kittel and G. Friedrich. Transl. G.W. Bromiley. Vol. 1. Michigan 1969, s. 232–237.

Perry⁶, Kuyper⁷, Blocher⁸, De la Potterie⁹, Thiselton¹⁰, Wildberger¹¹, Jepsen¹², Harris¹³, Moberly¹⁴ i Woodbridge¹⁵. Z biblistów polskich zagadnieniami tymi zajmował się między innymi Tronina¹⁶, budując pola semantyczne¹⁷ dla 'emet i 'emunah w *Psalterzu*. Chociaż w wymienionych publikacjach można znaleźć fragmenty podkreślające ważność tego typu badań, w żadnej z nich nie analizuje się tego zjawiska kompleksowo, a wszystkie razem nie dają syntezy.

Dodajmy, że określenie znaczenia 'emet i 'emunah w całej BH przez „przeciwieństwa” można znaleźć np. w artykule *Próba definicji prawdy w Biblii hebrajskiej...*,¹⁸ a „wprost” (wykorzystujące znaczenie wszystkich

⁶ E. Perry: *The Meaning of „'emuna” in the Old Testament*. „Journal of Bible and Religion” 1953, Vol. 21, s. 252–256.

⁷ L.J. Kuyper: *Grace and Truth. An OT Description of God and Its Use in the Johanne Gospel*. „Interpretation” 1964, Vol. 18, s. 1–16.

⁸ H. Blocher: *The Biblical Concept of Truth*. „Themelios” 1969, Nr 6/1, s. 47–61. (Jest to angielskie tłumaczenie francuskiego artykułu H. Blocher: *La Notion Biblique de Vérité*. „Themelios” 1967, Nr 4/2, s. 8–20. Przeł. H.O.J. Brown).

⁹ I. De la Potterie: *Prawda*. W: *Słownik teologii biblijnej*. Red. X.L. Dufour. Przeł. i oprac. K. Romaniuk. Poznań 1994, s. 763–765. (Wydanie pierwsze: Paris 1970).

¹⁰ A.C. Thiselton: *Truth*. In: *The New International Dictionary of New Testament Theology*. Ed. C. Brown. Vol. 3. Michigan 1971, s. 874–902.

¹¹ H. Wildberger: 'mn. In: *Theological Lexicon of the Old Testament*. Eds. E. Jenni, C. Westermann. Transl. M.E. Biddle. Vol. 1. New York 1997, s. 134–157.

¹² A. Jepsen: 'aman. In: *Theological Dictionary of the Old Testament*. Eds. G.J. Botterweck, H. Ringgren. Vol. 1. Michigan 1979, s. 292–323.

¹³ *Theological Wordbook of the Old Testament*. Ed. L.E. Harris. Chicago 1980.

¹⁴ R.W.L. Moberly: 'mn. In: *New International Dictionary of the Old Testament Theology and Exegesis*. Eds. W. A. Van Gemeren. Michigan 1997, s. 427–433.

¹⁵ P.D. Woodbridge: *Truth*. In: *New Dictionary of Biblical Theology*. Eds. A.T. Desmond, B.S. Rosner. Leicester 2000, s. 826–829.

¹⁶ A. Tronina: *Pole semantyczne pojęć „'emet” i „'emunah” w Psalterzu*. „Częstochowskie Studia Teologiczne” 1978, T. 6, s. 221–243; Idem: *Wierność Boga w świetle „Psalterza”*. W: *Obraz Boga w „Psalterzu”*. *Studia teologiczne*. Red. A. Eckmann, S. Łach, A. Tronina. T. 3. Lublin 1982, s. 65–83; A. Tronina: *Etymologia i pochodne hebrajskiego rdzenia „mn”*. W: *Materiały pomocnicze do wykładów z biblistyki*. Red. L. Stachowiak, R. Rubinkiewicz. T. 5. Lublin 1982, s. 27–48; A. Tronina: *Prawda w Biblii*. „Laski” 1996, nr 6 (16), s. 34–42.

¹⁷ Zgodnie z teorią pól semantycznych, wprowadzoną do egzegezy biblijnej przez Jamesa Barra w książce *The Semantics of Biblical Language*, w roku 1961, znaczenie wyrazów danego języka określa związany z nimi zbiór relacji językowo-skojarzeniowych. Zbiór ten odkrywamy i ustalamy w drodze analizy kontekstów, w jakich najczęściej są one używane, tzn. ich typowego „otoczenia językowego”. Rozważa się wówczas: 1) znaczenie ich synonimów; 2) znaczenie wyrażań bliskoznacznych, występujących w ich bezpośrednim sąsiedztwie; 3) znaczenie terminów im przeciwstawianych; a ponadto, jeśli są to rzeczowniki, 4) znaczenie czasowników, z którymi łączą się one w konstrukcjach zdaniowych.

¹⁸ A.S. Wójcik: *Próba definicji prawdy w „Biblii hebrajskiej” na podstawie jej przeciwieństw*. „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 2000, T. 33, s. 104–126.

terminów hebrajskich, tłumaczonych w wybranych polskich przekładach BH jako *prawda* – *prawdziwy* – *do/na/za/prawd/ę/y*) w tekście *Próba definicji prawdy w Starym Testamencie*¹⁹. Teksty te są uzupełnieniem niniejszego artykułu, stanowiąc kolejne etapy budowy pól semantycznych dla *'emet* i *'emulah* w całej *Biblii hebrajskiej*.

Badania rozpoczniemy od podania listy wszystkich terminów występujących w BH w bezpośrednim kontekście językowym *'emet* i powiązanych z tym rzeczownikiem znaczeniowo. Biorąc pod uwagę nieostrość owej relacji „powiązania”, nie jest to zadanie ani łatwe, ani mające jednoznaczne rozwiązanie. Aby jednak – w stopniu, w jakim to tylko możliwe – sprecyzować wyniki badań, przyjmiemy nastawienie „minimalistyczne”, koncentrując się tylko na przypadkach, które zdają się oczywiste i niewątpliwe. Polskie znaczenie, jakie ma każdy taki termin hebrajski w miejscu swego powiązania z *'emet* (i tylko w tym miejscu, by do analiz nie włączać innych ich znaczeń w BH, które mają w miejscach, gdzie nie są bliskoznaczne z *'emet*), podamy bezpośrednio przy odnośniku biblijnym. W tym celu, dla zachowania jak największej bezstronności i neutralności, obok trzech wybranych polskich przekładów BH (dokonanych przez trzy niezależne grupy tłumaczy): *Biblii Tysiąclecia* (BT²⁰), *Biblii Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego* (Bb²¹), *Biblii poznańskiej* (BP²²), skorzystamy z wiodących narzędzi biblistyki (szczególnie ze słowników i z leksykonów) oraz z „klasycznych” już prac angielsko- i niemieckojęzycznych.

Omawiane terminy uszeregujemy od występujących najczęściej do najrzadszych. Miernikiem częstości będzie liczba miejsc w BH, w których dany termin jest bezpośrednio powiązany znaczeniowo z *'emet*. Liczba ta, dla każdego terminu z osobna, zostanie podana w nawiasie pogrubioną czcionką. Terminy te uporządkujemy w dziesięciu grupach, zwanych aspektami, kierując się kryterium bliskoznaczności. Również owe aspekty uszeregujemy według sumy częstości występowania ich składników (zob. przykłady w dalszej części artykułu). Dzięki tej procedurze nie tylko poznamy wszystkie terminy hebrajskie bliskoznaczne z *'emet* oraz ich grupy, ale wyznaczymy również przybliżone „stopnie” owych bliskoznaczności.

¹⁹ Idem: *Próba definicji prawdy w Starym Testamencie*. „Polonia Sacra” 2001 [w druku].

²⁰ *Pismo święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych. Biblia Tysiąclecia*. Opracował zespół biblistów polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich. Poznań–Warszawa 1988. (Wydanie 5. – Poznań 2000).

²¹ *Biblia, to jest Pismo święte Starego i Nowego Testamentu. Nowy przekład z języków hebrajskiego i greckiego opracowany przez Komisję Przekładu Pisma Świętego*. Warszawa 1994.

²² *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu, w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzami*. Opracował zespół pod red. ks. Michała Petera (ST). ks. Mariana Wolniewicza (NT). Poznań 1991.

W części drugiej powtórzymy tę procedurę dla *'emunah*. Zgodnie z celem tego tekstu, a jest nim określenie znaczenia *prawdziwości* w BH, skupimy uwagę na miejscach, w których rzeczownik ten ma sens *prawda* – *prawdziwy* (*prawdomówny*) – w *prawdzie* (inne znaczenia tego terminu w BH, jak: *wierność, stałość, ciągłość, trwałość, szczerowość, uczciwość, prawość, sprawiedliwość, bezpieczeństwo*, przy konstrukcji definicji *prawdziwości* uwzględniłem w artykule *Próba definicji prawdy w Starym Testamencie*²³).

Ustalenia te posłużą nam w części trzeciej do określenia znaczenia *'emet* i *'emunah*, którego dokonamy na pięciu poziomach (od najbardziej szczegółowych do najbardziej ogólnych):

- 1) bezpośrednio przez pryzmat treści terminów powiązanych z nimi znaczeniowo;
- 2) przez znaczenie rdzeni hebrajskich, od których analizowane terminy pochodzą;
- 3) w drodze analizy znaczenia aspektów, w jakie terminy te można połączyć na podstawie kryterium bliskoznaczności;
- 4) poddając analizie znaczenie wymiarów powstałych w wyniku połączenia aspektów bliskoznacznych;
- 5) przez znaczenie grup tych wymiarów.

Na każdym z tych poziomów oprócz treści analizowanych terminów (rdzeni, aspektów i wymiarów) podamy kolejność ich występowania oraz proporcje, co umożliwi porównanie wyników badań z określeniami *prawdziwości* w BH na dwa inne, wspomniane już sposoby – „wprost” i przez „przeciwieństwa”. Tym samym, prócz osiągnięcia celu ostatecznego tego artykułu, jakim jest przybliżenie znaczenia *prawdy* w BH, będziemy w stanie wyciągnąć wnioski dotyczące całej BH, a płynące z porównania owych trzech, niezależnych od siebie, metod określenia *prawdziwości*.

Terminy powiązane znaczeniowo z *'emet*

Terminami synonimicznymi lub bliskoznacznymi z rzeczownikiem *'emet*, tzn. występującymi w jego bezpośrednim sąsiedztwie i powiązanymi z nim znaczeniowo (np. przez wzajemne zastępowanie, paralelizm, koniunkcję czy hendiadys), są:

²³ A. S. Wójcik: *Próba definicji prawdy w Starym Testamencie...*, paragraf 1.

I. W aspekcie łaski, miłosierdzia, dobroci, zbawienia:

1. Rzeczownik *hesed*₂²⁴ ($15^{25} + 20^{26} = 35^{27}$) tłumaczony w analizowanych miejscach w trzech wybranych polskich przekładach BH: *Biblii Tysiąclecia* (BT), *Biblii Brytyjskiego i Zagranicznego Towarzystwa Biblijnego* (Bb) oraz *Biblii poznańskiej* (BP), przede wszystkim jako:

- a) *łaskawość* (1 Krl 3, 6 BP; Ps 26, 3 BT; 57, 11 BT; 108, 5 BT; 115, 1 BT; 117, 2 BT; 119, 159 BT; 138, 2 BP; Prz 20, 28 BT; Iz²⁸ 16, 5 BT; Mi 7, 20 BT);
- b) *łaska* (1 Krl 3, 6 BT; Ps 26, 3 Bb; 57, 11 Bb; 108, 5 Bb; 115, 1 Bb; 117, 2 Bb; 119, 159 Bb; 138, 2 BT; Iz 16, 5 Bb; Mi 7, 20 Bb);
- c) *miłosierdzie* (Ps 26, 3 BP; 69, 14 BP; Iz 16, 5 BP);
- d) *dobroć* (Ps 57, 11 BP; 69, 14 BT; Prz 20, 28 Bb);
- e) *miłość* (Prz 20, 28 BP; Oz 4, 1²⁹; Za 7, 9 BT);
- f) *życzliwość* (Za 7, 9 BP).

Ponadto *'emet* jest powiązane znaczeniowo ze złożeniem czasownika *nasar z hesed*₂ w Wj 34, 7. Złożenie to zostało przetłumaczone jako: *zachowujący łaskę, darzący życzliwością* (BT, BP).

*Hesed*₂ w BH występuje 20 razy w koniunkcji z *'emet* (jako jej pierwszy składnik – *hesed we 'emet*) i złożenie to bywa zazwyczaj tłumaczone jako:

- a) *łaska i wierność* (Rdz 24, 27 BT, Bb; 24, 49 Bb; 32, 11 Bb; Wj 34, 6 BT, Bb; Joz 2, 14 Bb; 2 Sm 2, 6 Bb; 15, 20 Bb; Ps 25, 10 BT; 40, 11.12; 57, 4 BT; 61, 8 BT; 85, 11 Bb; 89, 15 BT);
- b) *łaskawość i wierność* (Ps 57, 4 BP; 85, 11 BT; 86, 15 Bb; 89, 15 BP);
- c) *miłość i wierność* (Rdz 47, 29 Bb; 2 Sm 15, 20 BT; Prz 3, 3 BT; 14, 22; 16, 6; 20, 28 Bb);
- d) *życzliwość i wierność* (Rdz 24, 49 BP; Wj 34, 6 BP; Joz 2, 14 BT);
- e) *życzliwość i dobroć* (Rdz 24, 27 BP; 32, 11 BP);

²⁴ Konkordancja GK, odwołując się do zjawiska „homografii” (GK, s. XVI), wśród niektórych terminów hebrajskich wyróżnia różne ich typy, oznaczając je kolejnymi cyframi i przyporządkowując im różne kody – dla *hesed* mamy: *hesed*₁ (kod w GK – 2875, liczba wystąpień w BH – 3, znaczenie: *niełaska, hańba, wstyd*), *hesed*₂ (GK 2876, 248, znaczenie: *miłość, dobroć, łaska* itp.), *hesed*₃ (GK 2877, wariant nie używany w BH).

²⁵ Liczba ta oznacza liczbę miejsc w BH, w których analizowany termin został użyty paralelnie z *'emet*, bez uwzględnienia koniunkcji. Każde takie miejsce jest liczone tylko raz bez względu na różne sposoby tłumaczenia terminów powiązanych znaczeniowo w polskich przekładach BH.

²⁶ Liczba ta oznacza liczbę miejsc w BH, w których analizowany termin został użyty w koniunkcji z *'emet*.

²⁷ Liczba ta jest sumą dwóch poprzednich i oznacza, ile razy w BH *hesed*₂ zostało użyte w najbliższym kontekście *'emet* w sposób wskazujący na ich powiązanie znaczeniowe.

²⁸ Poszczególne księgi BH są cytowane w kolejności, w jakiej umieszczone są w BT i Bb, a nie w BH.

²⁹ Brak odnośnika do BT, Bb, BP wskazuje, że przekłady te zgodnie tłumaczą *hesed*, w Oz 4, 1, na *miłość*.

- f) *miłosierdzie i wierność* (Joz 2, 14 BP; 2 Sm 2, 6 BT);
- g) *miłosierdzie i dobroć* (2 Sm 2, 6 BP);
- h) *dobroć i wierność* (Ps 25, 10; 85, 11 BP);
- i) *dobrotliwość i wierność* (Ps 86, 15 BP);
- j) *łaska i szczerość* (Rdz 32, 11 BT);
- k) *łaska i prawda* (Prz 3, 3 Bb);
- l) *łaskawość i prawda* (Ps 40, 11 BP);
- ł) *łaskawość i stałość* (Prz 20, 28 BT);
- m) *łagodność i wierność* (Ps 86, 15 BT).

Czasami koniunkcja ta jest tłumaczona jako hendiadys:

- n) *prawdziwa życzliwość* (Rdz 24, 49 BT);
- o) *prawdziwa wierność* (Rdz 47, 29 BP);
- p) *wierna miłość* (Rdz 47, 29 BT);
- r) *błogosławieństwo* (2 Sm 15, 20 BP).

2.1. Używane w funkcji rzeczownika i przymiotnika *tob₂* (5 + 1 = 6) tłumaczone w miejscach, w których jest powiązane znaczeniowo z 'emet, jako:

- a) *dobry* (2 Krl 20, 3; Ne 9, 13 BT; Ps 54, (6)8 BT; Iz 38, 3 Bb);
- b) *dobroć* (Ps 54, (6)8 BP);
- c) *dobrobyt* (Ps 85, 13 Bb);
- d) *dobro* (Ps 85, 13 BP);
- e) *szczęście* (Ps 85, 13 BT);
- f) *najwznioślejszy* (Ne 9, 13 BP);
- g) *miły* (Iz 38, 3 BT).

Tob₂ występuje również w koniunkcji z 'emet jako jej pierwszy człon: *dobry*³⁰, *wierny*; *dobry, sprawiedliwy*; *dobry, prawdziwy* (2 Krn 31, 20 BT, Bb, BP).

2.2. W formie czasownikowej użyte *tob₁* (1) oznaczające w analizowanym miejscu Jr 32, 41 (tak samo postępujemy we wszystkich następnych punktach): *wyświadczać im dobrodziejstwa* BT, *dobrze im czyniąc* Bb.

3.1. Rzeczownik używany w liczbie mnogiej *rahamiym* (2): *miłosierdzie* (Ps 40, 12 BT; Za 7, 9); *litość* (Ps 40, 12 Bb).

3.2. Przymiotnik *rahum* (2): *miłosierny* (Wj 34, 6; Ps 86, 15).

Obydwa pochodzą od omówionego w dalszej części tekstu rdzenia *rh*m (GK³¹ 8163³²) znaczącego *współczuć*, *litować się*, *kochać*, *pieścić*.

4.1. Czasownik *yasa'* (3): *wybawić*, *ocalić* (Ps 57, 4 BT, BP); *przyjść z pomocą* (Ps 145, 19 BT); *zbawca*, *zbawienie* (Ps 25, 5 BT, Bb).

4.2. Pochodzący od czasownika *yasa'* rzeczownik *yasa'* (+1), występujący w koniunkcji z 'emet jako drugi człon i tłumaczony jako hendiadys:

³⁰ Przecinek (zamiast spójnika i) oznacza, że w koniunkcji znajduje się więcej terminów hebrajskich.

³¹ GK jest – jak już wspomniano – skrótem dla: E.W. Goodrick, J.R. Kohlenberger III: *The NIV Exhaustive Concordance*.

³² Liczba 8163 jest kodem omawianego terminu w GK.

zbawcza wierność, prawda zbawienia, wierność zbawczej pomocy (Ps 69, 14 BT, Bb, BP).

5.1. Czasownik *hanan*₁ (1): *(błagać o) miłosierdzie, zmiłowanie* (Ps 30, 9 BT, Bb).

5.2. Pochodzący od czasownika przymiotnik *hannun* (2): *litościwy* (Wj 34, 6 BT); *łaskawy* (Wj 34, 6 Bb; Ps 86, 15).

6. Rzeczownik *rason* (3): *łaskawość* (Ps 30, 6 BT; 30, 8 BP; 69, 14 BT); *łaska* (Ps 30, 6 BP; 30, 8 BT; 69, 14 Bb); *życzliwość* (Ps 30, 6.8 Bb).

7. Złożenie przymiotnika *'erek* (pochodzącego od czasownika *'arek*) z rzeczownikiem *'ap*₂ (2): *cierpliwy* (Wj 34, 6 BT); *nieskory do gniewu* (Wj 34, 6 Bb; Ps 86, 15 BT); *nierychły do gniewu* (Ps 86, 15 Bb).

8. Czasownik *nasa'* (1): *przebacać, odpuszczać* (Wj 34, 7 BT, Bb).

9. Rzeczownik *'anawah* (+1) występujący w koniunkcji z *'emet* jako drugi człon: *wiara, pokora; prawo, łagodność* (Ps 45, 5 BT, Bb).

10. Czasownik *'ahab* (1): *miłować (Boga)* (Ps 145, 20).

11. Rzeczownik *'orah*³³ (1): *ścieżka, droga (Boga)* (Ps 25, 10 BT, Bb), użyty w kontekście łaski i dobroci.

Suma wystąpień wszystkich składowych tego aspektu wynosi (39 + 23 = 62).

II. Aspekt prawości, prawa, sprawiedliwości (40 + 12 = 52).

1.1. Czasownik *sadaq* (2): *być słusznym, sprawiedliwym* (Ps 19, 10 BT, Bb); *być usprawiedliwionym, bez zarzutu* (Iz 43, 9 BT, Bb).

Ponadto pochodzące od niego:

1.2. Rzeczownik rodzaju męskiego *sedeq* (8 + 1 = 9): *sprawiedliwość* (Ps 15, 2 BT; 85, 11. 12. 14; 89, 15; 119, 42. 160; Iz 16, 5); *prawość* (Ps 15, 2 Bb). Występuje również w koniunkcji z *'emet* jako drugi człon: *wiara, sprawiedliwość; prawo, sprawiedliwość; sprawiedliwość, prawda* (Ps 45, 5 BT, Bb, BP).

1.3. Rzeczownik rodzaju żeńskiego *sedaqah* (1 + 4 = 5): *sprawiedliwość* (Iz 59, 14), występujący czterokrotnie w koniunkcji z *'emet* jako drugi człon:

a) *prawda, sprawiedliwość* (1 Krl 3, 6 BP; Iz 48, 1 BP; Jr 4, 2 BT; Za 8, 8 Bb);

b) *szczerść, sprawiedliwość* (1 Krl 3, 6 BT; Jr 4, 2 Bb);

c) *wierność, sprawiedliwość* (1 Krl 3, 6 Bb; Za 8, 8 BT);

d) *szczerść i rzetelność* (Iz 48, 1 BT);

e) *prawda i szczerść* (Iz 48, 1 Bb).

1.4. Przymiotnik *saddiyq* (2): *sprawiedliwy* (Ne 9, 33; Ez 18, 9 Bb); *uczciwy* (Ez 18, 9 BT).

³³ Rzeczownik ten jest trudny do sklasyfikowania, w zależności od kontekstu niekiedy zaliczamy go do aspektu I, a czasem do II.

Suma wszystkich terminów wywodzących się od rdzenia *sdq* wynosi (13 + 5 = 18).

2. Rzeczownik *mispāt* (11 + 2 = 13):

a) *prawo* (*Boga* lub *człowieka*) (Ps 89, 15; 119, 43 Bb; Iz 16, 5; 42, 3. 4; 59, 14; Ez 18, 9 Bb);

b) *wyroki* (*Boga* lub *człowieka*) (Ps 119, 43. 160 BT; Ez 18, 8 BP; Za 7, 9 BT; 8, 16 BT);

c) *przykazania* (*Boga*) (Ez 18, 9 BT);

d) *sądy* (*człowieka*) (Za 7, 9 BP; 8, 16 BP);

e) *rozsądzenie* (Ez 18, 8 BT).

Występuje również dwukrotnie w koniunkcji z *'emet* jako drugi człon:

a) *wierność i sprawiedliwość; wierność i prawo; prawda i sprawiedliwość* (Ps 111, 7 BT, Bb, BP);

b) *prawda, słusność; szczerość, uczciwość; szczerość, prawda* (Jr 4, 2 BT, Bb, BP).

3.1. Przymiotnik *yasar1* (1 + 2): *słuszny, prawy, sprawiedliwy* (Ne 9, 13 BT, Bb, BP). Raz występuje w koniunkcji z *'emet* jako pierwszy składnik: *słuszny i wierny; prawy i sprawiedliwy; prawy i prawdziwy* (2 Krn 31, 20 BT, Bb, BP); a raz jako drugi składnik: *słusność i moc; wierność i prawość; prawda i słusność* (Ps 111, 8 BT, Bb, BP). Przymiotnik ten pochodzi od rdzenia *ysr* (GK 3837) omówionego w punkcie 3.

Od rdzenia *yrs* pochodzą także:

3.2. Rzeczownik *yoser* (1): *rzetelny, należyty, wierny* (Koh 12, 10 BT, Bb, BP) i jego rodzaj żeński:

3.3. Rzeczownik *yisrah* (+1), rodzaj żeński od rzeczownika *yoser*, występujący raz w koniunkcji z *'emet* jako drugi człon: *szczerość, prostota; wierność, prawość; prawda, prawość* (1 Krl 3, 6 BT, Bb, BP).

Od tego samego rdzenia pochodzą:

3.4. Rzeczownik *miysor* (1) *prawość* (M 1 2, 6).

3.5. Rzeczownik *meysariym* (1), również w znaczeniu *prawość* (Prz 8, 6).

Suma terminów powiązanych znaczeniowo z *'emet* i wywodzących się z rdzenia *ysr* wynosi (4 + 3 = 7).

4. Czasownik *naqah* (2) powtórzony dwukrotnie w Wj 34, 7: *(nie) pozostawiający w żadnym razie bez kary* Bb; *(nie) pozostawiający (go) bez ukarania* BT; *(lecz nie) pozostawia (ich) bez kary* BP (powiązany z *'emet* w Wj 34, 6).

5. *Salem₂* (+2): w złożeniu z *lebab* stanowi drugi człon koniunkcji z *'emet* w 2 Krl 20, 3: *wiernie i z doskonałym sercem; wiernie i szczerze; wiernie i prawym sercem* (BT, Bb, BP). Ten sam fragment zostaje powtórzony w Iz 38, 3, z tym że *salem₂* występuje teraz w złożeniu z *leb*, a całość jest tłumaczona: *wiernie i z doskonałym sercem; wiernie i szczerze; wiernie i w prawość serca* (BT, Bb, BP).

6. Rzeczownik **besa'** (1): (*brzydzący się*) *niegodziwym zyskiem, nieprzekupny, (nienawidzący) przekupstwa* (Wj 18, 21 BT, Bb, BP).

7. Rzeczownik **torah** (1): *prawo, zakon* (Boga) (Ps 119, 44 BT, Bb).

8. Rzeczownik **huqqah** (1): *ustawy, przykazania* (Boga) (Ez 18, 9 BT, Bb).

9. Rzeczownik **musar** (1): *karność* (Prz 23, 23).

10. Przymiotnik **nakoah** (1): *prawy, uczciwy, szczery* (Iz 59, 14 BT, Bb, BP).

11. Rzeczownik **qost** (1): *prawość, co słuszne, dokładność* (Prz 22, 21 BT, Bb, BP).

12a. Rzeczownik **derek**³⁴ (3): *droga (Boża)* (Ps 25, 4, 9; 86, 11).

12b. Synonim rzeczownika **derek** **'orah** (1): *ścieżka (Boża)* Ps 25, 4.

III. Aspekt zupełności (4 + 5 = 9).

1. Przymiotnik **tamiym** (1 + 3 = 4): *bez skazy, nienaganny, nieskalany* (Ps 15, 2 BT, Bb, BP) w sensie prawnym i moralnym. Występuje również w koniunkcji z **'emet** jednokrotnie jako pierwszy składnik: *szczerowość i prawda; szczerowość i wierność* (Joz 24, 14 BT, Bb); oraz dwukrotnie jako składnik drugi: *prawda i prawo; godność i prawość; prawda i uczciwość* (Sdz 9, 16, 19 BT, Bb, BP).

2. Rzeczowniki **leb** (1 + 1) i **lebab** (1 + 1). W Jr 32, 41 **'emet** jest powiązane znaczeniowo ze złożeniem kwantyfikatora **kol** z rzeczownikiem **leb**: *z całego serca*. **Leb** w złożeniu z **salem**₂ występuje również w koniunkcji z **'emet** jako drugi składnik, a całość jest tłumaczona jako hendiadys: *wiernie i z doskonałym sercem; wiernie i szczerze; wiernie i w prawości serca* (Iz 38, 3 BT, Bb, BP). Rzeczownik **lebab** powiązany z **'emet** ma znaczenie: *(z całego) serca* (1 Sm 12, 24). W złożeniu z **salem**₂ stanowi drugi człon w koniunkcji z **'emet** w 2 Krl 20, 3: *wiernie i z doskonałym sercem; wiernie i szczerze; wiernie i prawym sercem* (BT, Bb, BP).

3. Złożenie kwantyfikatora **kol** z rzeczownikiem **nepes** (1): *z całej duszy* (Jr 32, 41).

Podsumowując, termin *zupełność* jest tu rozumiany w sensie całkowitego i doskonałego oddania się człowieka komuś lub czemuś, tzn. oddania wiernego, szczerego, prawego, doskonałego.

IV. Aspekt trwałości, wieczności, pewności (7 + 1 = 8).

1. Rzeczownik **'olam** (5): *wieczność* (Ps 61, 8 Bb; 117, 2 BP; 119, 160 BT; Jr 10, 10); *na wieki* (Ps 61, 8 BT; 117, 2 BT; 119, 160 Bb; 146, 6).

2. Czasownik **'aman**₁ (1 + 1 = 2): *być trwałym, niezawodnym, niewzruszonym* (Ps 111, 7 BT, Bb, BP). Występuje także w koniunkcji z **'emet** jako drugi składnik: *wierny i prawdomówny; prawdziwy i wierny* (Jr 42, 5 BT, Bb).

³⁴ Rzeczownik ten klasyfikujemy w tym aspekcie, kierując się kontekstem użycia.

3. Czasownik **samak** (1): *ustalić, ustanowić, utrwalić* (Ps 111, 8 BT, Bb, BP).

V. Aspekt świętości, chwały (8).

1. Rzeczownik **godes** (4):

a) *święta (góra)* (Ps 15, 1–2; por. też Ps 43, 3); (*góra*) *święta* (Za 8, 3);

b) *Święty (Izraela)* (Ps 71, 22);

c) *święty (Przybytek)* (Ps 138, 2); zob. też Ne 9, 13–14; Iz 48, 1–2.

2. Rzeczownik **kabod₁** (2): *chwała (Boga)* (Ps 57, 6. 11–12).

3. Czasownik **pala'** (1): [*będące*] *cudowne* (Ps 86, 10).

4. Imię własne Boga **Yhwh** połączone z rzeczownikiem **saba'**₂ (1): *Jahwe Zastępów, Pan Zastępów* (Za 8, 3 BP, BT).

VI. Aspekt pokoju (3 + 5 = 8).

1. Rzeczownik **salom** (3 + 5 = 8):

a) *pokój* (Ps 85, 11; Za 8, 16 Bb; M 1 2, 6 BT);

b) *zgoda* (Za 8, 16 BT);

c) *sprawiedliwość* (Za 8, 16 BP);

d) *nieskazitelność* (M 1 2, 6 BP).

Czterokrotnie występuje w koniunkcji z 'emet jako pierwszy człon (*salom we'emet*), co jest oddane jako:

a) *pokój i bezpieczeństwo* (2 Krl 20, 19 Bb; Iz 39, 8 Bb; Jr 33, 6);

b) *spokój i bezpieczeństwo* (2 Krl 20, 19 BP; Iz 39, 8 BT);

c) *pokój i pewność* (2 Krl 20, 19 BT);

d) *pokój i prawda* (Est 9, 30 BT);

e) *pokój i wierność* (Est 9, 30 BP).

Jednokrotnie użyty jako drugi człon: *prawda i pokój* (Za 8, 19).

VII. Aspekt mądrości, poznania (5 + 1 = 6).

1. Rzeczownik **hokmah** (2): *mądrość* (Ps 51, 8; Prz 23, 23).

2. Rzeczownik **biynah** (1): *rozwaga, rozum* (Prz 23, 23 BT, Bb).

3. Rzeczownik **da'at₁** (1): *znajomość, poznanie (Boga)* (Oz 4, 1 BT, Bb).

4. Rzeczownik **'or₂** (1 + 1): *światłość (oblicza Boga)* (Ps 89, 15–16). Występuje również w koniunkcji z 'emet jako pierwszy człon: *światłość i wierność, światłość i prawda* (Ps 43, 3 BT, Bb).

VIII. Aspekt bojaźni Bożej (5 + 1 = 6).

1.1. Czasownik **yare'**₁ (2 + 1 = 3): *bać się (Boga)* (1 Sm 12, 24); *mieć bojaźń* (Ps 86, 11). Występuje w koniunkcji z 'emet jako drugi człon: *godny zaufania i bogobojny; prawy i bogobojny; wierność i bojaźń* (Ne 7, 2 BT, Bb, BP).

Od niego pochodzą formy:

1.2. **yare'**₄ (2): *bojący się (Boga)* (Wj 18, 21 BT; Ps 145, 19 BT); *bogobojny* (Wj 18, 21 Bb); *miłujący (Boga)* (Ps 145, 19 BP).

1.3. Żeński rodzaj formy **yir'ah** (1): *bojaźń (Jahwe)* (Prz 16, 6).

IX. Aspekt piękna, szlachetności (3).

1. Rzeczownik *hepes* (1): (słowa) *piękne, godne, przyciągające* (Koh 12, 10 BT, Bb, BP).

2. Przymiotnik *tahor* (1): *szczerzy, czysty* (Ps 19, 10 BT, Bb; dotyczy bojaźni Bożej).

3. Rzeczownik *soreq₁* (1): *szlachetna latorośl, wyborna winorośl* (Jr 2, 21 BT, BP).

X. Inne (2):

1. Rzeczownik *hayil* (1): *dzielność* (Wj 18, 21).

2. Występujący w funkcji przymiotnika *hay₂* (1): *żywy* (Jr 10,10).

Dodajmy jeszcze, że *'emet* dwukrotnie w BH jest używane paralelnie z *'emunah* w Ps 40, 11–12, tłumaczoną tam na *wierność*, oraz w Jr 9, 2–4, mającą w tym miejscu znaczenie *prawda*.

Podsumowanie. Po zestawieniu wszystkich aspektów:

I. Łaski, miłosierdzia, dobroci, zbawienia ($39 + 23 = 62$),

II. Prawości, prawa, sprawiedliwości ($40 + 12 = 52$),

III. Zupełności ($4 + 5 = 9$),

IV. Trwałości, wieczności, pewności ($7 + 1 = 8$),

V. Świętości, chwały (8),

VI. Pokoju ($3 + 5 = 8$),

VII. Mądrości, poznania ($5 + 1 = 6$),

VIII. Bojaźni Bożej ($5 + 1 = 6$),

IX. Piękna, szlachetności (3),

X. Innych: (2),

i ustaleniu, że suma wszystkich aspektów wynosi ($116 + 48 = 164$), staje się widoczne, że *'emet*, czyli *prawdziwość*, jest w BH powiązana znaczeniowo przede wszystkim z takimi pojęciami, jak *łaska, miłosierdzie, dobroć* i płynące z nich *zbawienie*. Następnie, w zbliżonym stopniu, z *prawością, prawem* i *sprawiedliwością*. Te dwa aspekty są podstawą czterech równorzędnych: *trwałości – wieczności – pewności, świętości – chwały, pokoju*, a w wymiarze osobowym *zupełnego i szczerzego oddania się Bogu*. Taka postawa wynika z *poznania* (Boga, Jego słowa, a zatem i Prawa), które prowadzi człowieka do *bojaźni Bożej (bogobojności)* będącej nie tylko początkiem (Ps 111, 10), treścią (podstawą, podwaliną Prz 9, 10 BT) i szkołą (Prz 15, 33) *mądrości*, ale nawet nią samą (Hi 28, 28). Wszystkie te cechy łącznie sprawiają, że *prawdziwość* w aspekcie estetycznym jest bliska *pięknu i szlachetności*.

Pierwszym terminem hebrajskim w BH, z którym *'emet* najczęściej bywa powiązany znaczeniowo, to rzeczownik *hesed₂* ($15 + 20 = 35$) mający w tych miejscach przede wszystkim znaczenie *łaska* i *łaskawość*, a później: *miłość*,

życzliwość, miłosierdzie i dobroć (każde z nich około trzy czwarte razy rzadziej). Tak więc *prawdziwość* w BH jest skojarzona z *łaską* i *łaskawością*, a w następnej kolejności z takimi pojęciami, jak *miłość*, *życzliwość*, *miłosierdzie* i *dobroć*. Drugim terminem jest *mispat* (prawo, wyroki, przykazania, sądy – $11 + 2 = 13$), trzecim *sedeq* (sprawiedliwość, rzetelność, szczerłość – $8 + 1 = 9$), a czwartym *salom* (pokój, zgoda – $3 + 5 = 8$).

Interesującym jest spostrzeżenie, że *'emet* na swoich wszystkich 127 użyć w BH, aż 48 razy występuje w koniunkcji z innym(-mi) terminem(-ami) hebrajskim(-imi), co stanowi ponad jedną trzecią (38%). Wskazuje to na silne powiązania znaczeniowe tego rzeczownika z innymi pojęciami BH, i to nie przypadkowymi – wymienione bowiem *hesed* (+20), *salom* (+5), *sedaqah* (+4), *tamiym* (+3), *mispat* (+2), *yasar* (+2), *salem₂* (+2) należą do znaczących pojęć Starego Testamentu. *Prawda* w BH spleta się zatem z *łaską*, *pokojem*, ze *sprawiedliwością*, z *kompletnością* (zupełnością), *prawością* i *słusznością* oraz ze *szczerością* (*doskonałością*). Wszystkie te pojęcia wzajemnie się modyfikują i uzupełniają w swych znaczeniach. Z jednej strony *'emet* nadaje im nie tylko cechę rzeczywistości, stałości (niezmienności), trwałości i pewności, ale także dodaje im mocy – w tym sensie, że stają się one niezawodne i nieodwołalne. Z drugiej strony owe terminy modyfikują znaczenie *'emet* tak znacznie, że jest ona tłumaczona na: *dobroć* (Rdz 32, 10 BP; 2 Sm 2, 6 BP; koniunkcja z *hesed*); *godność* (Sdz 9, 16 Bb; koniunkcja z *tamiym*); *wiara* lub *prawo* (Ps 45, 5 BT, Bb; koniunkcja z *'anawah* i *sedeq*); *szczerłość* (1 Krl 3, 6 BT; koniunkcja z *sedaqah*) czy *prawość* (Ne 7, 2 Bb; koniunkcja z *yare'*₁).

Owe związki kontekstowe były wielokrotnie zauważane i omawiane w literaturze przedmiotu – na powiązania znaczeniowe pomiędzy *'emet* a *salom* i *hesed* wskazuje już Gesenius w 1847 roku³⁵. Stanton w 1902 roku słusznie zauważa:

W przeważającej większości fragmentów analizowanych w tym paragrafie, *hesed* „miłosierdzie” idzie w parze z „prawdą”. Te dwa słowa niewątpliwie są, do pewnego stopnia, komplementarne, pierwsze wyraża bezwarunkowe współczucie i ciągle aktualną przychylność, a drugie wierność złożonym obietnicom. Istnieje jednak niebezpieczeństwo zbyt dalekiego różnicowania tych słów [...]. W sytuacjach gdy społeczeństwo jest mniej zorganizowane, a prawa słabiej narzucone czy nawet mniej wyraźne, wymaga się, by duch łaski panował nad

³⁵ W.H.F. Gesenius: *Gesenius' Hebrew and Chaldee Lexicon to the Old Testament Scriptures. A Dictionary Numerically Coded to Strong's Exhaustive Concordance with an Exhaustive English Index*. Transl. S.P. Tregelles. Michigan 1997. (Jest to tłumaczenie W.H.F. Gesenius: *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch Über Das Alte Testament*. Leipzig 1921. Wydanie 1. – 1847).

czynami wpływającymi z prawdy (lub sprawiedliwości). Co więcej, miłość jest zawsze właściwym motywem stojącym za wymierzaniem sprawiedliwości i nic innego nie wystarcza, jeśli chodzi o sprawiedliwość, w tych wszystkich aspektach życia, w które prawo nie jest w stanie ingerować. Jednakże równocześnie akt prawdziwej miłości zawsze musi być kontrolowany przez prawo sprawiedliwości. Uwagi te mają zastosowanie w miejscach, w których te dwa słowa łącznie opisują ludzkie działania [...]. Także myśl, że Boża prawda wywodzi się po prostu z Jego dobroci, jest często sugerowana w ST. Z drugiej strony, Jego łaskawość jest manifestacją Jego prawdy. Miłość Boga ściśle wiąże się z Jego sprawiedliwością [...]. Należałoby to porównać z niektórymi innymi kombinacjami, szczególnie „światło Boskiego oblicza”, tzn. Jego przychyłność a „Jego prawda” (Ps 25, 5; 43, 3), „Jego sprawiedliwość” a „Jego Prawda” (Ps 40, 10; Za 8, 8; por. Pwt 32, 4).³⁶

Kuyper w artykule *Grace and Truth*, w całości poświęconym związkom między łaską i prawdą, wskazuje, że kiedy *'emet* i *hesed* występują obok siebie, mamy do czynienia z hendiadysem, w którym drugi termin potwierdza i ubogaca treść pierwszego w wyniku podkreślenia znaczenia *wiernej lojalności* lub *niezawodności (pewności)* w relacjach wpływających z zawartego przymierza³⁷. Blocher³⁸, definiując *hesed* jako złożenie *pasji* i *sprawiedliwości, współczucia serca i respektu w stosunku do kontraktu, wiernej miłości, wielkodusznej lojalności*, natomiast *'emet* jako *Bożą wierność i pewność*, wskazuje z jednej strony na wzajemne nakładanie i splatanie się znaczeń owych „quasi-synonimów”, a z drugiej – na różnice, jako że pierwsze, jego zdaniem, uwypukla znaczenie *zbawiającej łaski*, drugie zaś *normatywnej pewności naszego rozumienia*. De la Potterie, odwołując się do dwóch pojęć: „wierności Boga” i „prawdy u ludzi”, w następujący sposób wskazuje na źródła analizowanych paralelizmów:

Termin *'emet* występuje często łącznie z rzeczownikiem *hesed* (np. Ps 89; 138, 2). Cały zwrot wyraża postawę, jaką zajmuje Bóg wobec przymierza: jest to przymierze łaski i Bóg zawsze pozostaje mu wierny (Wj 34, 6 n; por. Rdz 24, 27; 2 Sm 2, 6; 15, 20). [...] „Ludzie prawdy” (Wj 18, 21; Ne 7, 2) to ludzie zaufania. Dwa teksty dorzucają przy tej okazji słowa „bojący się Boga”, co ukazuje związek tej oceny moralnej z religijnym kontekstem jahwizmu. Zazwyczaj „prawda” u ludzi oznacza wprost ich wierność przymierzowi i Prawu Bożemu. Przedstawia tedy całokształt postępowania sprawiedliwych. W ten sposób dochodzi do paralelizmów pomiędzy prawdą a doskonałością (Joz 24, 14), nieskażonym sercem (2 Krl 20, 3), dobrem i prawością (2 Krn 31, 20), prawem i sprawiedliwością (Iz 59, 14; por. Ps 45, 5), świętością (Zch 8, 3). „Czynić

³⁶ V.H. Stanton: *Truth...*, s. 817.

³⁷ L.J. Kuyper: *Grace and Truth...*, s. 4.

³⁸ H. Blocher: *The Biblical Concept of Truth...*, s. 52.

prawdę" (2 Krm 31, 20; Ez 18, 9) i „chodzić w prawdzie" (1 Krl 2, 4; 3, 6; 2 Krl 20, 3; Iz 38, 3) znaczy to samo, co zachować wiernie Prawo Pana (por. Tob 3, 5). Gdy chodzi o przedstawienie stosunków międzyludzkich, to najczęściej pojawia się zwrot: „czynić dobro i prawdę" (Rdz 47, 29; Joz 2, 14), czyli być pełnym życzliwości i lojalności, być wiernym w dobroci. Słowo *'emet* wyraża również ideę szacunku wobec przepisów prawa, zwłaszcza gdy chodzi o wcielenie w życie sprawiedliwości (Prz 29, 14; Ez 18, 8; Zch 7, 9) lub o absolutną szczerłość w słowach.³⁹

Thiselton poddaje szczegółowej analizie związki syntagmatyczne między *'emet* i *hesed* (*stała miłość*), rozróżniając miejsca, w których *'emet* oznacza, jego zdaniem, *wierność*, od miejsc, w których znaczy *prawda*⁴⁰. Wildberger, badając połączenia *'emet* z *hesed* (i *salom*), a zarazem nawiązując do pytania Kuypere⁴¹, zastanawia się, czy *'emet* pełni w tych miejscach funkcję określnika (rodzaju kwantyfikatora) dla tych terminów, czy raczej są one od siebie niezależne. Różne fragmenty zdają się, jego zdaniem, przemawiać za jedną i drugą opcją⁴². Na następnej stronie wylicza najważniejsze, jego zdaniem, terminy paralelne z *'emet*, porządkując je w pięciu grupach. Są to:

- a) *'emunah*;
- b) *hesed*;
- c) określenia zupełności: *tamiym*, z całego serca (z całej duszy), *sprawiedliwie* i z *prawym nastawieniem* (1 Krl 3, 6), z *niepodzielnym sercem* (2 Krl 20, 3);
- d) terminy prawnicze: *sedeq*, *sedaqah*, *saddiyq*, *mispat*, *meysariym*, *nekoah* i inne;
- e) *salom*⁴³.

Związki znaczeniowe między *'emet* i analizowanymi terminami w Psalmach (ale nie tylko) bada Antoni Tronina:

Psalmy wielokrotnie sławią *rahamiym* Jahwe, najczęściej łącząc je z *hesed* i *'emet*. Takie zestawienie, spotykane już u proroków, podkreśla wierną miłość Boga, wytrwale czekającego na powrót człowieka i wiecznie gotowego przebaczać i zbawiać.⁴⁴

Znaczenie przymiotnika *tob*, „dobry" i rzeczownika *tobah*, „dobro" jest bardzo szerokie i zależne od kontekstu, w jakim się one znajdują. W Psalmach przymiot ten przypisuje się tylko Bogu i zestawia z innymi określeniami Jego

³⁹ I. De la Potterie: *Prawda...*, s. 763–764.

⁴⁰ A.C. Thiselton: *Truth...*, s. 879–880.

⁴¹ L.J. Kuypere: *Grace and Truth...*, s. 4.

⁴² H. Wildberger: „*mn*"..., s. 151–152.

⁴³ Ibidem, s. 153.

⁴⁴ A. Tronina: *Pole semantyczne pojęć „'emet" i „'emunah"...*, s. 41.

dobroci. Częste łączenie go [rzeczownika *tobah* – A. W.] z *'emet* wskazuje na niezmiennność, trwałość Bożej dobroci. Stąd charakterystyczna formuła liturgicznego uwielbienia Jahwe za to, „że jest dobry (*tob*), że wieczne jest Jego miłosierdzie”.⁴⁵

Dopiero Mesjasz w czasach ostatecznych zaprowadzi „pokój bez końca” (Iz 9, 6), bo „On sam będzie Pokojem” (Mi 5, 4). To nieskończone trwanie eschatologicznego „pokoju” wyraża zestawienie rzeczowników *salom* i *'emet*. „Prawdziwy pokój”, *salom we 'emet*, osiągną tylko ci, którzy „postępują wobec Jahwe wiernie i z sercem prawym”.⁴⁶

Na wierność Boga można odpowiedzieć tylko przez wierność wobec bliźnich. W tym znaczeniu *'emet* zbliża się bardzo do pojęcia *hesed* – „wzajemna życzliwość, solidarność”.⁴⁷

Ps 119 wyraźnie utożsamia zbawczą prawdę z objawieniem Bożym zawartym w Torze. Psalmista, prosząc o dar Bożej łaski i zbawienia (w. 41), pragnie także, by na jego ustach zawsze było „słowo prawdy”, czyli Prawo Pańskie (w. 43 n).⁴⁸

Jepsen zwraca uwagę na częste odnoszenie się połączenia *hesed* z *'emet* do przyszłości⁴⁹: Stary Testament mówi o *prawdziwej życzliwości* (czy *życzliwości i wierności, wiernej miłości, miłosierdziu i wierności*), na której każdy może polegać i której oczekuje (Rdz 24, 49; 47, 29), obiecaniej (Joz 2, 14), składanej w życzeniu innym (2 Sm 15, 20), kontemplowanej (Prz 14, 22), a nawet dzięki której człowiek zmazuje swe winy (Prz 16, 6). Podobnie mówi się o *pokoju* (*salom*) i *prawdzie* (*'emet*) dotyczącej przyszłości (Est 9, 30), oczekiwanej (Iz 39, 8) i obiecaniej przez Boga (Jr 33, 6) lub fałszywych proroków (Jr 14, 13). Na pytanie, czy *'emet* charakteryzuje *hesed*, czy jest od niego niezależna, Jepsen odpowiada, że liczba mnoga czasowników, które je określają, oraz liczne paralelizmy, wskazują na drugie – „*hesed* i *'emet* są rozumiane jako dwie oddzielne postawy Boga, który manifestuje samego siebie, z osobna, poprzez czynną życzliwość i ochraniającą wierność”.⁵⁰ Analizując treść Iz 59, 14–15, zauważa, że *mispāt* (*prawo*), *śedaqah* (*sprawiedliwość*), *nakoah* (*uczciwość, szczerowość, prawość*) „znikły”, ponieważ *'emet* „*zachwiała się na ulicach*”, co oznacza, że jest ona niejako „warunkiem wstępnym” prawa, sprawiedliwości i prawości⁵¹. Natomiast Harris podkreśla, że *'emet* jest atrybutem Boga manifestującym się w zbawieniu człowieka, a następnie w jego życiu jako sługi (dziecka Bożego), zupełnie

⁴⁵ Ibidem, s. 41.

⁴⁶ Ibidem, s. 42.

⁴⁷ Idem: *Deus veritatis. „Prawda” w teologii „Psalterza”...*, s. 232.

⁴⁸ Ibidem, s. 240.

⁴⁹ A. Jepsen: „*'aman*”..., s. 311.

⁵⁰ Ibidem, s. 314.

⁵¹ Ibidem, s. 313.

podobnie jak drugi atrybut Boga powiązany z ludzkim zbawieniem, mianowicie *hesed* (*łaska, miłość*)⁵². To właśnie, jego zdaniem, jest przyczyną, że w BH tak często idą one w parze. Ponieważ atrybuty prawdy i miłosierdzia wprowadzają pokój między Bogiem i grzesznym człowiekiem zbawionym dzięki łasce, *'emet* bywa często powiązana z *salom*.

W artykułach pochodzących z 1982 roku Tronina zauważa:

'emet wyraża się przede wszystkim w czynach, stąd często łączy się z czasownikiem *'asah*. Obiegowy zwrot „czynić *hesed* we *'emet*” można tłumaczyć jako hendiadys: „okazać niezawodną życzliwość” (Rdz 24, 49); związek jednak z *hesed* każe uwzględniać odcień zobowiązania wynikającego z przysięgi (Rdz 47, 29; Joz 2, 14). Poza tym zwrotem, ściśle powiązane ze sobą terminy *hesed* i *'emet* spotykamy jeszcze w Księdze Przysłów. Tutaj mają one zakres szerszy, obejmują całe życie człowieka, które winno odznaczać się ustawiczną życzliwością. Tak rozumiana *'emet* jest postawą przenikającą ludzkie postępowanie, toteż Prz 23, 23 zestawia ją z mądrością, dyscypliną i rozumą.⁵³

Tak samo jak On [Bóg – A. W.], niezawodne (*ne'emanim*) są Jego nakazy, będące synonimem zawartego przymierza (Ps 111, 9, por. Ps 103, 17). Są one ustanowione „na zawsze” i „nieodwołalnie”, tzn. „zgodnie z Bożą wiernością (*be'emet*)”. Zestawienie z *yasar* akcentuje słuszość i niezmienność Bożego prawa. Jahwe jest wierny przymierzu, ponieważ pamięta o nim zawsze” (w. 5b) i „na zawsze je ustanowił” (w. 9b). Ta wierność zapewnia człowiekowi absolutne bezpieczeństwo, przedstawione w pięknych obrazach Ps 91, 4.⁵⁴

Zabrakło w narodzie podstawowych wartości warunkujących przymierze z Bogiem. *'emet* jest tu [Oz 4, 1 – A. W.] utożsamiana z należną Bogu miłością (*hesed*) i Jego znajomością (*da'at*); oznacza więc wierne, pełne miłości, przestrzeganie przykazań objawionych na Synaju. Z tego zestawienia wynika jasno, że wierność wobec Boga polega także na poszanowaniu praw społecznych, jest więc cnotą społeczną, domagającą się wzajemnej życzliwości i szczerości, a zwłaszcza dotrzymania zobowiązań. Ale nawet odnosząc się do bliźnich, *'emet* zachowuje swój charakter religijny, gdyż wszelkie naruszenie ładu społecznego jest przekroczeniem prawa Bożego, zaprzeczeniem miłości i znajomości Boga. Dzięki tej bogatej treści religijnej termin *'emet* często określa postępowanie sprawiedliwych. W tym znaczeniu łączy się go często z takimi przymiotami jak: „doskonałość, niewinność”, „niepodzielność, prawość serca”, „dobroć”, „stałość, rzetelność”, „całkowita prawość”, „świętość”, „sprawiedliwość” czy wreszcie „bojaźń Jahwe”.⁵⁵

W odniesieniu do Boga połączenie *hesed* we *'emet* nabiera nieco innego znaczenia niż w stosunkach międzyludzkich. Bóg przymierza jest sędzią, od któ-

⁵² L.E. Harris: *Theological Wordbook of the Old Testament...* s. 53.

⁵³ A. Tronina: *Wierność Boga w świetle „Psalterza”...*, s. 68.

⁵⁴ Ibidem, s. 77.

⁵⁵ Idem: *Etymologia i pochodne hebrajskiego rdzenia „mn”...*, s. 42–43.

regu naród może jednak oczekiwać miłosierdzia i litości. Powstrzymuje On cierpliwie swój słuszny gniew, dając grzesznikom czas do nawrócenia. *Hesed* to zbawcza pomoc, łaskawość Boga, który zobowiązał się do niej wobec swych wasali. Związana z nią *'emet* oznacza stałość i moc pozwalającą trwać tej łasce „na tysiąc pokoleń”, czyli w nieskończoność. Tekst ten stanowi wyznanie wiary w uniwersalność Bożej łaski i ustawicznej, niezmiennej dobroci Jahwe. Tym, co czyni Go wiarygodnym wobec ludu, jest Jego wierność: *'emet*.⁵⁶

Gdy jednak orzekany o ludziach zwrot ów [*hesed we'emet* – A. W.] podkreśla niezawodność wzajemnej życzliwości, solidarność czy lojalność, to w odniesieniu do Boga ukazuje trwałość, niezmiennność Jego łaski jako wyraz wierności przymierzu. Ten trudny do jednoznacznego przekładu zwrot najlepiej chyba – dla uniknięcia nieporozumień – oddać dwoma rzeczownikami: „łaska i wierność” (o Bogu), „dobroć i solidarność” (pomiędzy ludźmi) itp.⁵⁷

Moberly argumentuje, że częste połączenia *'emet* z *hesed* (miłość, niezawodne oddanie), *sedeq* (sprawiedliwość), *mispāt* (prawo) i innymi pojęciami moralnymi wskazują, że wierność Jahwe wobec Izraela ma mocne powiązanie z Jego moralną integralnością i w żadnym sensie nie jest moralnie powierzchowna czy obojętna. Co prawda, Bóg jest łaskawy i wierny dla niewiernego Izraela, ale jednocześnie w Jego charakterze (imieniu) leży to, że jest On Bogiem zazdrosnym – nie tolerującym żadnego odstępstwa ze strony Izraela (Wj 34)⁵⁸. Po prostu „tania łaska” nie istnieje! Podobne wnioski wypływają z relacji owych terminów z *'emunah*⁵⁹. Zdaniem Woodbridge'a złożenie *'emet* z *hesed* w Rdz 24, 27 oznacza lojalność Boga wobec swoich obietnic towarzyszących przymierzu zawartemu z Abrahamem. Podobnie w Wj 34, 6 implikuje ono nie tylko to, że Bóg jest wart całkowitego zaufania, ale także to, że jest On Bogiem integralnym – Bogiem prawości i sprawiedliwości⁶⁰. Uzupełnijmy jeszcze, że połączenia *'emet* z rzeczownikiem *raśon* omawia Tronina⁶¹; z *dabar* zaś Jepsen⁶².

Terminy powiązane znaczeniowo z *'emunah*

Skoncentrujemy się teraz na terminach synonimicznych i bliskoznacznych z *'emunah* (tzn. występującymi w jej bezpośrednim kontekście i powiązanymi z nią znaczeniowo), ale tylko w tych miejscach BH, w których ma ona

⁵⁶ Ibidem, s. 45.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ R.W.L. Moberly: „*'mn*”..., s. 429.

⁵⁹ Ibidem, s. 429–430.

⁶⁰ P.D. Woodbridge: *Truth*..., s. 826.

⁶¹ A. Tronina: *Pole semantyczne pojęć „'emet” i „'emunah” w „Psalterzu”*..., s. 41.

⁶² A. Jepsen: „*'aman*”..., s. 311.

znaczenie *prawdziwości* lub jest jej bliska. Chodzi bowiem o to, by do prowadzonych rozważań nie włączać terminów hebrajskich bliskoznacznych z innymi znaczeniami *'emunah*, które ma ona w BH, jak np. *wierność*, *stałość*, *ciągłość*, *szczerłość* czy *prawość*⁶³. Ostateczny bowiem cel tego sprowadza się do określenia treści *prawdziwości* w BH.

I. Aspekt prawości, prawa, sprawiedliwości (27 + 3 = 30).

1.1. Rzeczownik *sedeq* (8) w miejscach, w których jest powiązany znaczeniowo z *'emunah* (i tak we wszystkich pozostałych punktach) ma znaczenie:

- a) *sprawiedliwość* (Ps 96, 13; 119, 138; Prz 12, 17 BP; Iz 1, 21; 11, 5; 59, 4 BP; Oz 2, 21), np. (*miasto*) *sprawiedliwości* (Iz 1, 26);
- b) *śłuszność* (Iz 59, 4 BT); *co słuszne* (Prz 12, 17 BT).

Od tego samego rdzenia pochodzą:

1.2. Rzeczownik rodzaju żeńskiego *sedaqah* (4 + 1 = 5): *sprawiedliwość* (Ps 36, 7; 40, 11; 98, 2; 143, 1); występująca również w koniunkcji z *'emunah* jako pierwszy człon: *sprawiedliwość i wierność* (1 Sm 26, 23).

1.3. Przymiotnik *saddiyq* (2): *sprawiedliwy* (Pwt 32, 4; Ha 2, 4).

Suma dla rdzenia *sdq* wynosi (14 + 1 = 15).

2. Rzeczownik *mispat* (7):

- a) *prawo* (*Boga*) (Ps 36, 7 Bb; 119, 30. 91 Bb; Oz 2, 21);
- b) *prawość* (Pwt 32, 4 Bb; Iz 1, 21 BP; Jr 5, 1 Bb);
- c) *wyrok* (*Boga*) (Ps 36, 7 BT; 119, 30. 91 BT);
- d) *śłuszność* (Pwt 32, 4 BT);
- e) *sprawiedliwość* (Jr 5, 1 BT);
- f) *rozsądek*, *praworządność* (Iz 1, 21 BT, Bb).

3.1. Przymiotnik *yasar*₁ (3): *prawy* (Pwt 32, 4; Ps 33, 4 BT; 119, 137 Bb); *prawdziwy* (Ps 33, 4 BP); *śluszny* (Ps 119, 137 BT).

3.2. Pochodzący od tego samego rdzenia *ysr* rzeczownik *meysariym* (1): *sprawiedliwość* (Ps 96, 10).

4. *Salem*₂ (+1) w złożeniu z *lebab* (+1) występuje w koniunkcji z *'emunah* jako drugi składnik: w *prawdzie i szczerości serca*; *wiernie i w prawości serca* (2 Krn 19, 9 BT, BP).

5. Rzeczownik rodzaju żeńskiego *miswah* (1): *przykazania* (Ps 119, 86).

6. Rzeczownik *torah* (1): *Prawo, zakon* (*Boga*) (Ps 119, 29 BT, Bb).

II. Aspekt łaski, miłosierdzia, dobroci, zbawienia (4 + 4 = 8).

1. Rzeczownik *hesed*₂ (2 + 3 = 5): *łaskawość*, *łaska*, *miłosierdzie* (Ps 36, 6 BT, Bb, BP); *miłość*, *dobroć* (Oz 2, 21 BT, BP). Dwukrotnie występuje w koniunkcji z *'emunah* jako pierwszy składnik: *łaskawość i wierność*

⁶³ Wszystkie te znaczenia *'emunah* przy definiowaniu *prawdziwości* zostały uwzględnione w artykule: A. Wójcik: *Próba definicji prawdy w Starym Testamencie...*

(Ps 92, 3 BT); *łaska i wierność* (Ps 92, 3 Bb; Ps 98, 3 Bb); *dobroć i wierność* (Ps 92, 3 BP; Ps 98, 3 BT), i jednokrotnie jako drugi: *wierność i łaska* (Ps 89, 25).

2. Rzeczownik *rahamiym* (1): *miłosierdzie, zmiłowanie, miłość* (Oz 2, 21 BT, Bb, BP).

3. Rzeczownik *tesu'ah* (+1) występujący w koniunkcji z *'emunah* jako drugi człon: *wierność i pomoc, wierność i zbawienie* (Ps 40, 11 BT, Bb).

4. Imiesłów bierny rodzaju żeńskiego *yesu'ah* (1), tłumaczony w Ps 98, 2 na: *zbawienie, wybawienie* (BT, BP), pochodzący od rdzenia *ys'* (GK 3828, por. paragraf 1.I.4.1 oraz 3.2).

III. Aspekt trwałości, pewności, wieczności (4).

1. Rzeczownik *'omen* (1): *prawda, wierność* (Iz 25, 1 BT, BP).

2. Złożenie *'ayin*, z *'awel* (1): *niezwodniczy, bez fałszu* (Pwt 32, 4 BT, Bb).

3. Użyty w kontekście wieczności, niezmienności, niewzruszoności rzeczownik *dabar* (1): *słowo (Jahwe)* (Ps 119, 89).

4. Rzeczownik *sur*, (1): *skała, opoka* (Pwt 32, 4 BT, BP).

IV. Aspekt bojaźni Bożej (1).

1. *yir'ah* (1): *bojaźń (Pańska)* (2 Krn 19, 9).

V. Aspekt zupełności (1).

1. Przymiotnik *tamiym* (1): *doskonały* (Pwt 32, 4).

Podsumowanie. Po zestawieniu wszystkich aspektów:

I. Aspekt prawości, prawa, sprawiedliwości (27 + 3 = 30),

II. Aspekt łaski, miłosierdzia, dobroci, zbawienia (4 + 4 = 8),

III. Aspekt trwałości, pewności, wieczności (4),

IV. Aspekt bojaźni Bożej (1),

V. Aspekt zupełności (1).

i obliczeniu, że suma wszystkich aspektów wynosi (37 + 7 = 44), zauważamy, że *'emunah*, jeśli ograniczymy się do miejsc w BH, w których bliska jest ona *prawdziwości*, wiąże się znaczeniowo przede wszystkim z *prawością, prawem i sprawiedliwością*, a dopiero w dalszej kolejności (około cztery razy rzadziej) z *łaską, miłosierdziem i dobrocią*. Te dwa aspekty uzupełniają *pewność i trwałość*, których wyraz w wymiarze osobowym stanowi *wierność* oraz to, że słowo, postępowanie czy sama ta osoba *nie są zwodnicze*, tzn. są one *bez fałszu*. Jest to możliwe, ponieważ osoba ta zna słowo Jahwe – słowo *wieczne, niezmiennie i niewzruszone*. Postawa taka wiąże się z *bojaźnią* wobec Boga i prowadzi tę osobę do *doskonałości (zupełności)*.

Z poczynionych ustaleń wynika, że jednym terminem najczęściej powiązanym znaczeniowo z *'emunah* jest rzeczownik *sedeq* (8), tłumaczony w tych miejscach na *sprawiedliwość i słusność*. Towarzyszą mu rzeczownik *seda-*

qah (5) (*sprawiedliwość*) i przymiotnik *saddiyq* (2) (*sprawiedliwy*), wywodzące się z tego samego rdzenia *sdq* (*być sprawiedliwym, prawym, prostym*). W sumie daje to 15 miejsc na wszystkie omawiane 44 miejsca, tj. około jednej trzeciej (34%). Drugim terminem jest *mispāt* (7) (*prawo, pewność, wyrok* (Boga)). Trzecim *hesed* (5) (*łaskawość, miłosierdzie, miłość, dobroć*) i wymieniona wyżej *sedaqah* (5). Tak więc w przypadku *'emunah* aspekt prawa – *sprawiedliwości* zdecydowanie wyprzedza aspekt *łaskawości – miłości – dobroci*, podczas gdy w przypadku *'emet* drugi nieznacznie wyprzedził pierwszy. Wynika stąd, że *'emunah* częściej bywa powiązana znaczeniowo w BH z kontekstami prawnymi, natomiast *'emet* – z określającymi *łaskawość* czy *dobroć*.

Związki *'emunah* z niektórymi z wymienionych terminów były omawiane w literaturze, np. Quell zauważa, że zarówno *'emet*, jak i *'emunah* są znaczeniowo bliskie terminom oznaczającym całość (zupełność) – *salom* i *tamiym*, oraz terminom prawniczym – *hesed*, *sedeq*, *sedaqah*, *mispāt*. Ponieważ terminy te oznaczają, jak to wyraża, „stany normalne”, *'emet* i *'emunah* precyzują i wyostrajają ich znaczenia – np. połączenia z *'emet* podkreślają ich pewność i moc⁶⁴. Perry w swym artykule *The Meaning of 'emunah in the Old Testament* na poparcie faktu, że *'emunah* niesie w sobie wiele ze znaczenia hebrajskiej idei sprawiedliwości (*yasar*, *tamiym*, *mispāt*, *saddiyq*), podaje jej paralelne użycia i ściśle powiązania znaczeniowe, jednocześnie z całymi grupami tych terminów w ramach pojedynczych wersów (np. w Pwt 32, 4; Oz 2, 21–22)⁶⁵. Zdaniem Wildbergera znaczenie *'emunah* w sensie przenośnym: *stałość* (*trwałość*), a stąd *niezawodność*, *wierność*, jest jej znaczeniem w BH najczęstszym i dlatego trafnie zestawia się ten rzeczownik z *hesed*, *sedeq* i *sedaqah*. Sprawia to, w połączeniu ze specyficznymi cechami języka poezji (jak np. *parallelismus membrorum*, pleryfora), że terminy te, a ponadto *mispāt* i *rahamiym*, w języku Psalmów są używane prawie zamiennie⁶⁶. Podobnie argumentuje Tronina:

W ten sposób *sedaqah* Jahwe zbiega się ostatecznie z Jego miłosierdziem i występuje łącznie z wieloznacznym terminem *hesed*, który wyraża bądź przymiot Boga, bądź też konkretne dary Jego dobroci (wówczas w l.mn.). W tekstach ST *hesed* Boży wiąże się mocno z pojęciem Przymierza (*berit*), co skłoniło N. Gluecka do określenia go jako „werności, solidarności Boga z narodem wybranym, niezmiennej pomocy zbawczej”. Dzisiaj autorzy nie zacieśniają znaczenia *hesed* do zobowiązań wynikających z Przymierza, nadając mu znacze-

⁶⁴ G. Quell: *The OT Term „'emet”*..., s. 233, 235.

⁶⁵ E. Perry: *The Meaning of „'emuna” in the Old Testament*..., s. 254.

⁶⁶ H. Wildberger: „'mn”..., s. 148–149.

nie szersze: dobroć, łaskawość. Niemniej oczywisty pozostaje nadzwyczaj ścisły związek tego terminu z określeniami wierności – *'emet* i *'emunah*.⁶⁷

Dodajmy, że relacje pomiędzy *'emunah* a *yesu'ah*, *hesed*, *rahamiym* analizuje Wildberger⁶⁸.

Określenie *prawdy* w BH za pomocą terminów powiązanych znaczeniowo z *'emet* i *'emunah*

1. Uszeregujmy wszystkie wymienione tu terminy hebrajskie, biorąc pod uwagę ich:

1) łączną liczbę wystąpień w BH w formie wskazującej na powiązanie znaczeniowe z *'emet* bądź z *'emunah* (wyłączając koniunkcję);

2) łączną liczbę wystąpień w formie koniunkcji z którymś z tych dwóch terminów;

3) sumę tych wystąpień.

Oto jedenaście najczęściej występujących terminów: *hesed*₂ (17 + 23 = 40), *mispat* (18 + 2 = 20), *sedeq* (16 + 1 = 17), *sedaqah* (5 + 5 = 10), *salom* (3 + 5 = 8), *tob* (6 + 1 = 7), *yasar*₁ (4 + 2 = 6), *tamiym* (2 + 3 = 5), *'olam* (5), *yare'* (4 + 1 = 5), *leb* (*lebab*) (2 + 3 = 5).

Kolejnymi wyrażeniami użytymi częściej niż dwa razy są: *saddiyq* (4), *qodes* (4), *rahamiym* (3), *yasa'* (3), *rason* (3), *derek* (3), *salem*₂ (+3).

Z zestawienia tego wynika, że słowem najczęściej (około 40 razy) występującym w otoczeniu językowym *'emet* lub *'emunah* i będącym z nimi powiązanim znaczeniowo, jest *hesed*. W BH około 17 razy zostało ono użyte do nich paralelnie, a 23 razy bezpośrednio występuje z nimi w koniunkcji. *Hesed* ma w tych miejscach przede wszystkim znaczenie *łaska* i *łaskawość*, a następnie: *miłość*, *życzliwość*, *miłosierdzie* i *dobroć* (każde około trzy czwarte razy rzadziej). Tylko czasami słowo to bywa tłumaczone na *dobrotliwość* (Ps 86, 15 BP) lub *łagodność* (Ps 86, 15 BT) czy ich koniunkcja na hendiadys: *prawdziwą życzliwość* (Rdz 24, 49 BT); *prawdziwą wierność* (Rdz 47, 29 BP); *wierną miłość* (Rdz 47, 29 BT); *błogosławieństwo* (2 Sm 15, 20 BP). Tak więc *prawdziwość* w BH, jeśli chodzi o jeden, najczęściej używany termin bliskoznaczny, jest skojarzona z pojęciem, które w języku polskim trudno oddać jednym słowem – wyraża je następujący zbiór: *łaska*, *łaskawość*, *miłość*, *życzliwość*, *miłosierdzie*, *zmiłowanie*, *dobroć*, *dobrotliwość*, *łagodność*, *pomoc*, *zbawienie*. Podsumowując, można powiedzieć, że *prawdziwość* w BH najczęściej idzie w parze z *łaską*, *miłością*, *dobrocią* i *zbawieniem*.

⁶⁷ A. Tronina: *Pole semantyczne pojęć „'emet” i „'emunah” w „Psalterzu”* ..., s. 40.

⁶⁸ H. Wildberger: „mn” ..., s. 149–150.

Drugim słowem jest *mispat* (18 + 2 = 20) mający w analizowanych miejscach znaczenie przede wszystkim *prawo* i *wyrok* (w sensie *orzeczenie sądu*), a następnie *praworządność*, *sprawiedliwość*, *słuszność*, *sąd* oraz czasami: *przykazanie*, *szczerłość*, *uczciwość*, *rozsądzenie*, *rozsądek*. Trzecim jest *sedeq* (17), a czwartym jego rodzaj żeński *sedaqah* (10); oba mają przeważnie znaczenie *sprawiedliwość*, a także *prawość*, *rzetelność*, *szczerłość*, *słuszność* (*to, co słuszne*). Po *hesed* zatem *prawdziwość* w BH określana jest grupa terminów związanych z *prawością*, jak: *prawo*, *praworządność*, *sprawiedliwość*, *szczerłość*, *uczciwość*, *rzetelność*. Piątym terminem jest *salom* (8) a szóstym, o zbliżonym znaczeniu, *tob* (7), które dodają *prawdziwości* znaczenia *pokoju* (*spokoju*), *zgody*, *nieskazitelnosci* oraz *dobroci*, *dobra* i *szczęścia*.

Po przymiotniku *yasar*, (6), który nawiązuje do aspektu prawnego (*słuszny*, *prawy*, *sprawiedliwy*), *prawdziwość* w BH charakteryzują trzy nowe idee: *wieczności* ('*olam*'), *bojaźni Bożej* (*yare*'), *doskonałego* i *zupelnego* oddania się (*tamiym*, *leb*, *lebab*).

Tym, co nowego wnoszą kolejne terminy, jest: *świętość* (*qodes*) oraz pojęcie *drogi* (*derek*) *Bożej*, w języku Psalmów utożsamianej z *prawdą* (Ps 86, 11; por. także 25, 4. 9). Pozostałe terminy wzmacniają w określeniu *prawdziwości* aspekty: *miłosierdzia* i *miłości* (*rahamiym*), *zbawienia* (*yasa'*), *sprawiedliwości* (*saddiyq*), *łaskawości* (*rason*) i *zupelnego* oddania się (*salem₂*).

Gdyby szukać związków między wymienionymi znaczeniami terminów hebrajskich, to można by stwierdzić, że *prawdziwość* w BH, to *prawa łaskawość*, której konsekwencją jest zarówno *sprawiedliwość*, jak i *pokój*, *dobro*, *miłość* i *szczęście*. Owa *prawa łaskawość* jest *wieczna* i prowadzi do *nieskazitelnosci*, której jeden z przejawów stanowi *świętość*. W wymiarze personalnym postawa taka staje się bardzo trudna w realizacji – okazywanie bowiem *prawej łaskawości* musi godzić dwie przeciwstawne odpowiedzialności: *wymierzanie sprawiedliwości z manifestowaniem miłosierdzia*. Zgodnie z BH, jest ona jednak osiągalna – wynika mianowicie z *zupelnego* i *szczerego* oddania się osoby, która powodowana między innymi *bojaźnią*, w pokorze prosi Boga, aby pokazywał (Ps 24, 4. 9–10) i uczył ją (Ps 86, 11) *Swej drogi*. Konsekwencją tej prośby jest *pomoc* Boga, która po pierwsze, umożliwia ową *prawdziwość*, a po drugie, wyraża się w formie *zbawienia*.

2. Jeżeli weźmiemy pod uwagę rdzenie terminów hebrajskich, to najczęściej (40 razy – z powodu jednego tylko słowa *hesed₂*) '*emet* i '*emunah* są powiązane znaczeniowo z czasownikiem *hsd* (GK 2873, 2874):

Przypisywany jest mu sens *łaskawości*, *dobrotliwości*, *łagodności*, a także (jako antyfraza): *wyrzutu*, *zganienia*, *niełaski*, *hańby*. Przede wszystkim oznacza po-

siadanie przemożnego i żarliwego pragnienia (życzenia), które kieruje kimś – w szczególności np.: *kochać, pragnąć kogoś/czegoś; naśladować, współzawodniczyć; zazdrościć; zrzucić na kogoś wstyd i hańbę*. Forma piel: *zawstydzić, okazać wzgardę, obrazić*. Hithpael: *okazać się łaskawym, okazać dobroć*.⁶⁹

Prawdopodobnie znaczy *skłonić głowę* (na znak szacunku osobie równej sobie) tzn. *być miłym*, także ale rzadko: *okazać się miłosiernym*, czy (jako eufemizm): *zgańić, zawstydzić*.⁷⁰

Drugim w kolejności (33 razy) jest rdzeń *sdq* (GK 7405) reprezentowany przez *sadaq, sedeq, sedaqaq, saddiyq*, znaczący:

być właściwym (poprawnym, słusznym, dobrym, szczerym), prostym (prostoliniowym, uporządkowanym, bez odchyień), stąd: (1) *być sprawiedliwym, prawym*; (2) *posiadać słuszny powód* w sensie: a) prawnym; b) *mówić prawdę lub co słuszne*; c) *zostać usprawiedliwionym*; (3) *być prostym (pionowym)*: Forma niph'al: *uznać kogoś/coś sprawiedliwym*, stąd: *zostać oczyszczonym z zarzutów*. Piel: (1) *uczynić sprawiedliwym, prawym lub niewinnym*; (2) *ogłosić kogoś za (u)sprawiedliwego(wionego) lub niewinnego*. Hiph'il: (1) *czynić sprawiedliwość, prawość, lub pobożność*; (2) Piel nr 2 w sensie a) prawnym: *oczyszczać, uwalniać (rozgrzeszać)*; *uiścić, spłacić* (dług, rachunek); b) oświadczyć, że czyjaś opinia jest słuszna. Hithpael: *oczyścić się* (od zarzutów, podejrzeń)⁷¹.

być (przyczynowo: *uczynić*) *słusznym* (w moralnym lub prawnym sensie): *oczyścić, uwolnić się, (być, uczynić) sprawiedliwym (-ość, usprawiedliwić), (być, okazać się) słusznym (prawym)*.⁷²

być: sprawiedliwym, niewinnym; zostać: uniewinnionym, usprawiedliwionym, oczyszczonym (z zarzutu); być uiszczonym (dotyczy długu).⁷³

Trzecim, 20 razy (i to znowu z powodu wysokiej frekwencji pojedynczego terminu *mispāt*) użytym, jest rdzeń *spt* (GK 9149) znaczący:

(1) *sądzić*, w szczególności a) *skazać, ukarać* winnego; b) *bronić* czyjeś sprawy (szczególnie biednego lub prześladowanego); (2) *rządzić, panować* (jako powiązane z ideą sądenia). Niph'al: (1) *być sądzonym*, (2) *być zakwestionowanym, mieć wytoczony proces*.⁷⁴

⁶⁹ W.H.F. Gesenius: *Gesenius' Hebrew and Chaldee Lexicon...*, s. 293.

⁷⁰ J.H. Strong: *Strong's Exhaustive Concordance. Compact Edition with Dictionaries of the Hebrew and Greek Words*. Michigan 1985, s. 41.

⁷¹ W.H.F. Gesenius: *Gesenius' Hebrew and Chaldee Lexicon...*, s. 702.

⁷² J.H. Strong: *Strong's Exhaustive Concordance...*, s. 98.

⁷³ E.W. Goodrick, J.R. Kohlenberger III: *The NIV Exhaustive Concordance...*, s. 1594.

⁷⁴ W.H.F. Gesenius: *Gesenius' Hebrew and Chaldee Lexicon...*, s. 844.

Sądzić, tzn. ogłosić wyrok (za lub przeciw), a więc: *oczyścić* lub *ukarać*; rozszerzenia: *zarządzać*; w stronie biernej: *być wezwanym do procesu sądowego*; w szczególności: *pomścić*, *potępić*, *walczyć przeciwko*, *bronić*, *wykonać wyrok*, *być sędzią*⁷⁵.

Czwartym, 11 razy użytym, jest rdzeń *ysr* (GK 3837) reprezentowany przez *yasar*₁, *yoser*, *yisrah*, *miysor*, *meysariym* oznaczający:

(1) *prosty*, przenośnie: a) *wyprostowany*, *prawy* (o człowieku); b) *sprawiedliwy*, *prawdziwy* (o Bogu i Jego słowie); (2) *gładki*, *równy* (o drodze)⁷⁶.

być prostym lub *równym*. Przenośnie: a) *być* (przyczynowo: *uczynić*) *właściwym*, *przyjemnym*, *rozwijającym się*; b) *bezpośredni*, *odpowiedni*, *wydający się dobry*; c) (*obrać*, *zrobić*) *prostą* (drogę); d) *być prawnym*⁷⁷.

czynić prostym, *zadowolić*, *uznać za dobry*, (*iść*) *prosto*, *wyrównać*⁷⁸.

Tyle samo, tzn. 11 razy, wystąpił rdzeń *slm* (GK 8966) reprezentowany przez: *salom* i *salem*₂:

(1) *być całością*, *nie uszkodzonym*, *bezpiecznym*; (2) *być kompletnym*, *ukończonym* (o budynku); (3) *mieć przyjaźń*, *pokój* (z innymi). Piel: (1) *zabezpieczyć*, *trzymać bezpiecznie*; (2) *uzupełnić*, *ukończyć* (budynek); (3) *restaurować*, *spełnić śluby*, przen. *pocieszyć*; (4) *wynagradzać*, *odwdziżyć się*. Pual: (1) *być spełnionym*, *wypełnionym* (dotyczy ślubów); (2) *być odpłaconym*, także w sensie *otrzymać nagrodę*; (3) *żyć w przyjaźni*. Hiphil: (1) *wykonać*, *doprowadzić do końca*; (2) *czynić pokój*; (3) *czynić z ludzi przyjaciół*. Hophal: *być w pokoju* (z kimś), *być przyjacielem* (z kimś)⁷⁹.

być bezpiecznym (emocjonalnie, fizycznie lub w swej pozycji); przenośnie: *być* (przyczynowo *uczynić*) *kompletnym*; stąd: *być przyjacielskim*; szerzej: *odpłacić*, *odwzajemnić się*, *zrewanżować* (w wielu zastosowaniach): a) *naprawiać szkodę*, *przywrócić do pierwotnego stanu*; b) *dokonać*, *położyć kres*, *zakończyć*, *dopełnić*; c) *dać po raz kolejny*, *s/płacić* (po raz kolejny), *rekompensować*, *odpłacić*, *odwzajemnić się*, *oddać*, *na/wyna/grodzić*; d) *czynić dobro*, (wprowadzać, *czynić*, *mieć*) *pokój*; e) *być spokojnym*, *zgodnym*, *pojednawczym*; f) *być doskonałym*; g) *obfitować*, *znajdować się w dobrobycie*⁸⁰.

Szóstym (7) jest rdzeń *yr*' (GK 3707) reprezentowany przez: *yare*'₁, *yare*'₄, *yir*'*ah*, znaczący: *trząść się*, *dygotać*; stąd: *bać się*, *lękać*; moralnie: *czcić*. W szczególności:

⁷⁵ J.H. Strong: *Strong's Exhaustive Concordance...*, s. 120.

⁷⁶ W.H.F. Gesenius: *Gesenius' Hebrew and Chaldee Lexicon...*, s. 375.

⁷⁷ J.H. Strong: *Strong's Exhaustive Concordance...*, s. 53.

⁷⁸ E.W. Goodrick, J.R. Kohlenberger III: *The NIV Exhaustive Concordance...*, s. 1480.

⁷⁹ W.H.F. Gesenius: *Gesenius' Hebrew and Chaldee Lexicon...*, s. 830.

⁸⁰ J.H. Strong: *Strong's Exhaustive Concordance...*, s. 117.

a) *przestraszyć, przerazić, „napędzić strachu”, być wystraszonym, onieśmielać, zastraszać;*

b) *być zdumiewającym, niesłychanym, zadziwiającym, potwornym;*

c) *mieć bojaźń, cześć przed (Bogiem, rodzicami, ...);*

d) *być bogobojnym, prawym;*

e) *jako tytuł: Czcigodny, Dostojny, majestatyczny, sędziwy.*

Siódmym (7) jest rdzeń *yṭb* (GK 3512) reprezentowany przez *tob₁*, *tob₂*, a znaczący: *mieć się dobrze* (lub przyczynowo) *czynić dobro* (literalnie *być zdrowym, pięknym; przenośnie szczęśliwym, uwieńczonym powodzeniem, właściwym*). W szczególności:

a) *być dobrym, postępować dobrze, właściwie;*

b) *być wesołym, pełnym radości, czynić (kogoś) wesołym, zadowolonym* (szczególnie „w sercu”);

c) *być miłym;*

d) *być zaakceptowanym, nagrodzonym, zdobyć uznanie;*

e) *upiększyć;*

f) *pasować, dostosować, naprawić.*

Ósmym (5) jest rdzeń *ys'* (GK 3828) reprezentowany przez *yasa'*, *yesa'*, *yesu'ah*, znaczący w swym sensie głównym: *być otwartym, szerokim, obszer-
nym, wolnym; stąd:*

a) *być bezpiecznym;*

b) *być bogatym, obfitym, zasobnym;*

c) *wybawić, pomóc, uratować;*

d) *uwolnić, pomóc w trudnościach, obronić, ocalić, ochronić;*

e) *dać, przynieść, odnieść zwycięstwo;*

f) *przynieść (posiadać) zbawienie, zbawić;*

g) *mścić się* (w sensie *wyrównać krzywdy*).

Dziewiątym (5), *ex aequo* (aż do dwunastego), jest rdzeń *rhṁ* (GK 8163), reprezentowany przez: *rahamiym*, *raham*, znaczący prawdopodobnie: *być miękkim* (*delikatnym, łagodnym*), także w sensie dotyku: *dotykać pieszczotliwie*, stąd: *kochać, miłować*; w szczególności:

a) *patrzeć z czułym przywiązaniem (miłością), okazać miłość;*

b) *patrzeć ze współczuciem, okazać współczucie, litość, zlitować się nad kimś;*

c) *dostać miłosierdzia, okazać, przeżywać miłosierdzie.*

Dziesiątym (5) jest rdzeń *tmm* (GK 9462) reprezentowany przez *tamiym* i oznaczający: *dopełnić, skompletować, uzupełnić, zakończyć, zrobić* (w dobrym lub złym sensie); stąd np.:

a) *dokonać, zrobić, dojść do końca* (całkowicie, całość, pełnia);

b) *być czystym, być prawym, perfekcyjnym, doskonałym;*

c) *ustać, zawieść, nie spełniać, zabraknąć, odejść;*

d) *skonsumować, zmarnować, zniszczyć;*

e) *wydać.*

Jedenasty (5) w kolejności rdzeń *lbb* (GK 4220, 4221) reprezentowany przez *leb* (*lebab*) oznacza *być wklęsłym, wydrążonym, otoczonym czymś*; stąd: *stracić serce* dla kogoś/czegoś (w sensie pozytywnym), *stać się mądrym* lub *być pozbawionym czegoś*. W analizowanych kontekstach wyraża on postawę całkowitego i zupełnego oddania się człowieka komuś lub czemuś.

Dwunastym (5) – '*lm* (GK 6623), reprezentowany przez '*olam* (*wieczny*), znaczy: *schować, zakryć, zasłonić* w szczególności: *ukryć, wycofać się, przemilczeć, ignorować, zaciemnić, być tajemnicą, oślepić, być obłudnikiem*.

Tych dwanaście najczęściej występujących się rdzeni wiąże się znaczeniowo z *prawdliwością*, reprezentowaną w tym artykule przez rdzeń '*mn*, w stosunku:

hsd (40) : *sdq* (33) : *spt* (20) : *ysr* (11) : *slm* (11) : *yr'* (7) : *ytb* (7) : *ys'* (5) : *rhm* (5) : *tmm* (5) : *lbb* (5) : '*lm* (5),

co można proporcjonalnie przekształcić następująco:

hsd 8 : *sdq* 7 : *spt* 4 : *ysr* 2 : *slm* 2 : *yr'* 1 : *ytb* 1 : *ys'* 1 : *rhm* 1 : *tmm* 1 : *lbb* 1 : '*lm* 1.

Gdy rdzenie te połączymy w dwie grupy bliskoznaczne, otrzymamy:

sdq + *spt* + *ysr* + *yr'* + *tmm* + *lbb* (81) : *hsd* + *slm* + *ytb* + *ys'* + *rhm* + '*lm* (73).

Tak więc, gdy w BH bierzemy pod uwagę dwanaście najczęściej powiązanych znaczeniowo z '*emet* i '*emunah* rdzeni, to *prawdziwość* jest bliskoznaczna pojęciom wyrażającym *łaskawość* (*hsd*), które przeplatają się z ideami określającymi *właściwość* i *sprawiedliwość* (*sdq*), *sądzenie* i *prawo* (*spt*) oraz *prawość* (*ysr*), a także *pokój* i *bezpieczeństwo* (*slm*). Oprócz nich występuje (jako przyczyna sprawcza) *bojaźń* lub *bogobojność* (*yr'*), a także *dobro* (*ytb*), *pomoc* i *wybawienie* (*ys'*) płynące z *miłości* i *miłosierdzia* (*rhm*) oraz *doskonałego* i *zupełnego* oddania się (*tmm*, *lbb*), które to cechy są „zakryte”, tzn. *wieczne* ('*lm*). Wymiar *sprawiedliwości* – *prawości* – *bojaźni* – *zupełności* wyraża i charakteryzuje *prawdziwość* w BH, gdy rozpatrujemy rdzenie, nieznacznie silniej niż wymiar *łaski* – *pokoju* – *bezpieczeństwa* – *dobry* – *wybawienia* – *miłości* – *wieczności*. *Prawdziwość* zatem to *sprawiedliwa łaskawość*, albo lepiej *łaskawa sprawiedliwość*, która z jednej strony jest *wieczna*, a z drugiej – powiązana z *bezpieczeństwem*, *dobrem* i *wybawieniem* płynącymi z *pełnej serca bojaźni* i *miłosierdzia*.

3. Połączmy teraz wymienione w pierwszym i drugim fragmencie artykułu aspekty powiązane znaczeniowo z '*emet* lub z '*emunah*, szeregując je od występujących najczęściej do najrzadziej:

- I. Aspekt *prawości*, *prawa*, *sprawiedliwości* (67 + 15 = 82),
- II. Aspekt *łaski*, *miłosierdzia*, *dobroci* i *zbawienia* (43 + 27 = 70),
- III. Aspekt *trwałości*, *wieczności*, *pewności* (11 + 1 = 12),

- IV. Aspekt zupełności ($5 + 5 = 10$),
- V. Aspekt świętości, chwały (8),
- VI. Aspekt pokoju ($3 + 5 = 8$),
- VII. Aspekt bojaźni Bożej ($6 + 1 = 7$),
- VIII. Aspekt mądrości, poznania ($5 + 1 = 6$),
- IX. Aspekt piękna, szlachetności (3),
- X. Inne: (2); suma ($153 + 55 = 208$).

Wymienione aspekty wiążą się znaczeniowo z prawdziwością w stosunku: prawości – prawa – sprawiedliwości (82) : łaski – miłosierdzia – dobroci – zbawienia (70) : trwałości – wieczności – pewności (12) : zupełności (10) : świętości – chwały (8) : pokoju (8) : bojaźni Bożej (7) : mądrości – poznania (6) : piękna – szlachetności (3), co można proporcjonalnie przekształcić do:

prawości – prawa – sprawiedliwości 27 : łaski – miłosierdzia – dobroci – zbawienia 23 : trwałości – wieczności – pewności 4 : zupełności 3 : świętości – chwały 3 : pokoju 3 : bojaźni Bożej 3 : mądrości – poznania 2 : piękna – szlachetności 1.

Proporcje te, oddane w sposób precyzyjny i obiektywny w liczbach, stanowią same w sobie najlepszy komentarz. Tutaj zauważmy tylko, że *prawdziwość* bywa w BH najczęściej powiązana znaczeniowo z aspektem prawości – prawa – sprawiedliwości, a w jego ramach z dwoma pojęciami ogólnymi: *sprawiedliwość* i *prawość*, które zostały uszczegółowione jako:

- a) *słuszność, uczciwość, rzetelność, należytość, szczerość, praworządność*;
- b) *usprawiedliwienie*;
- c) stan, w którym ktoś/coś jest *bez zarzutu, bez skazy, nienaganny, nieskalany*, w szczególności *nieprzekupny*;
- d) techniczne terminy z zakresu prawodawstwa, jak *prawo, zakon, ustawa, wyrok, przykazanie, sąd*.

Aspekt ten niesie również takie znaczenia, jak:

- e) *dokładność*,
- f) *karność*,
- g) *rozsądek*.

Dopiero w następnej kolejności *prawda* powiązana jest z aspektem łaski – miłosierdzia – dobroci – zbawienia, a także, ale o wiele słabiej, z aspektami trwałości, zupełności, świętości, pokoju i innymi.

Wyniki te są zbliżone do otrzymanych przy próbie zdefiniowania *prawdziwości* „wprost” – za pomocą 38 terminów hebrajskich tłumaczonych w wybranych przekładach BH na *prawda* – *prawdziwy* – *prawdziwie*⁸¹, w których aspekt wierności, zawierający aspekt łaski, miłosierdzia, dobroci i pomocy, zajmuje miejsce pierwsze:

⁸¹ A.S. Wójcik: *Próba definicji prawdy w Starym Testamencie...*, rozdział IV.

aspekt wierności 10 : prawa – sprawiedliwości 9 : pewności – potwierdzenia 7 : rzeczywistości 5 : stałości – trwałości 4 : kompletności (zupełności) 4 : obowiązku 3 : ufności – wiary 2 : artyzmu 1.

Podobnie, gdy definiujemy *prawdziwość*, przyjmując za podstawę „przeciwnieństwa”⁸², jest ona określana jako negacja:

nieprawości 24 : fałszu 14 : marności – nicości 6 : niedoli 6 : złudności 3 : zniszczenia 1 : zaprzestania 1 : chaosu 1.

Te trzy próby określenia *prawdziwości* są od siebie niezależne, dlatego zbliżona kolejność aspektów oraz ich proporcji wydają się wskazywać na logiczno-semantyczną spójność *Biblij hebrajskiej* i jej wewnętrzną koherencję (w zakresie analizowanych terminów).

4. Gdy omówione aspekty połączymy w grupy bliskoznaczne, otrzymamy pięć wzajemnie zachodzących na siebie wymiarów:

1) prawości – prawa – sprawiedliwości – zupełności – bojaźni Bożej (78 + 21 = 99);

2) łaski – miłosierdzia – dobroci – zbawienia – pokoju (46 + 32 = 78);

3) trwałości – wieczności – pewności (11 + 1 = 12);

4) świętości – chwały – piękna – szlachetności (11);

5) mądrości – poznania (5 + 1 = 6);

inne (2);

suma (153 + 55 = 208).

Proporcje te można przekształcić do (dla uproszczenia podajemy tylko pierwsze terminy) poszczególnych aspektów:

prawości – zupełności – bojaźni 17 : łaski – pokoju 13 : trwałości 2 :
świętości – piękna 2 : mądrości 1.

Tak więc *prawdziwość* w BH wyraża się przede wszystkim w wymiarze prawości – prawa – sprawiedliwości – zupełności – bojaźni. Pierwsza część tego wymiaru została omówiona wcześniej. Bojaźń wyraża się przez *bogobojność* i *miłowanie Boga*, natomiast zupełność oznacza oddanie danej osoby *z całego serca* (z całej duszy), oddanie *doskonale, szczerze, w prawości serca*. Nieznacznie słabiej *prawdziwość* wyraża wymiar łaski – miłosierdzia – dobroci – zbawienia – pokoju. Reprezentują go cztery pojęcia ogólne: *miłość, łaska, pomoc* i *pokój*, których wyrazem jest:

a) *łaskawość*;

b) *życzliwość*;

c) *dobroć, dobrotliwość, dobrodziejstwo*;

d) *łagodność, pokora*;

e) *miłosierdzie, zmiłowanie, litość*;

f) *cierpliwość*.

⁸² I d e m: *Próba definicji prawdy w „Biblij hebrajskiej” na podstawie jej przeciwnieństw...*, s. 119.

Ich konsekwencją jest:

g) *przebaczenie, odpuszczenie*

i płynąca z nich

h) *pomoc*;

i) *zgoda*;

j) *zbawienie (zbawcza pomoc), ocalenie, wybawienie*.

O wiele słabiej (osiem razy rzadziej) z *prawdziwością* powiązane są znaczeniowo wymiary: trwałości – wieczności – pewności oraz świętości – chwały – piękna – szlachetności, które są równorzędne. Pierwszy, obok pojęć już wymienionych w jego nazwie, charakteryzują: *niezawodność, niewzruszoność, wierność, ustalenie, ustanowienie, utrwalenie czy bycie niezwodniczym, bez fałszu*, a także terminy *skała, opoka*. Drugi, oprócz już wymienionych: *cudowność, Jahwe Zastępów, coś, co przyciąga, szczerłość, czystość, wyborność*. Ostatni wymiar: mądrości – poznania charakteryzują jeszcze: *rozwaga, rozum, znajomość Boga, poznanie Boga*, oraz termin *świętość Jego oblicza*. Interesującym jest, że wymiar ten zajmuje miejsce ostatnie (a jako aspekt ósme z dziesięciu). Potwierdza to tezę wysuniętą w dwóch poprzednich artykułach, że zgodnie z BH aspekt intelektualno-poznawczy w definiowaniu *prawdziwości* jest ważny i wyjściowy, niemniej jednak *prawdziwość* osoby wyraża się przede wszystkim w jej stylu życia manifestującym prawość i łaskawość, słuszność i dobroć, rację i życzliwość, sprawiedliwość i wybawienie, które łącznie są wyrazem miłości. Postawa taka ma być trwałą i pewna – w wymiarze ludzkim wynika ona z bojaźni i bogobojności, które skłaniają do zupełnego oddania się Bogu, a w efekcie prowadzą do świętości i chwały. Tak więc *poznanie* i płynąca z niego, przy odpowiednim nastawieniu, *mądrość* są czymś pierwotnym i bardzo istotnym, niemniej jednak występują relatywnie rzadziej niż inne wymienione aspekty *prawdziwości*.

5. Gdy połączymy wymiary bliskoznaczne, otrzymamy tylko trzy grupy charakteryzujące *prawdziwość*:

prawość – bojaźń – zupełność – świętość – piękno (110) : łaska – dobroć – zbawienie – pokój (78) : trwałość – wieczność – pewność – mądrość – poznanie (18),

co można proporcjonalnie przekształcić następująco: 6 : 4 : 1. W ten sposób, gdy rozpatrujemy terminy powiązane znaczeniowo z *'emet* i *'emunah*, wymiar trwałości, wieczności, pewności, mądrości, poznania staje się znaczącym faktorem określającym *prawdziwość* w BH, ale o wiele bardziej bywa ona zdefiniowana przez pryzmat łaski, dobroci, zbawienia, pokoju. Jeszcze lepiej charakteryzuje *prawdziwość* wymiar prawa, bojaźni, zupełnego oddania się, świętości i piękna.

Również tutaj definicja ta jest zbliżona do określenia *prawdziwości* w drodze „przeciwieństw”, wówczas *prawdziwość* jest negacją wymiarów:

nieprawości – kary 4 : fałszu – złudności 3 : niedoli – zaprzestania – zniszczenia – chaosu 1½ : marności – nicości 1;
 oraz „wprost” przez wymiary:
 pewności – rzeczywistości – stałości – zupełności – artyzmu 1½ : wierności – ufności 1 : prawa – obowiązku 1.

Andrzej S. Wójcik

THE DEFINING OF THE MEANING OF THE TRUTH IN THE *HEBREW BIBLE*
 IN THE PERSPECTIVE OF THE TERMS SEMANTICALLY CONNECTED
 WITH 'EMET AND 'EMUNAH

Summary

The present article, together with the already published texts *An Attempt at a Definition of the Truth in the Hebrew Bible on the Basis of its Opposites* ("The Silesian Historical and Theological Studies" 2000, no. 33. pp. 104–126), and *An Attempt at a Definition of the Truth in the Old Testament* ("Polonia Sacra" 2001, in print since July 2000), constitutes a part of a larger whole devoted to the understanding of the truth in the *Hebrew Bible* (further on referred to as HB).

This article, as opposed to the other ones, does not define the notion of truthfulness either by means of negating the meaning of the Hebrew terms which in HB are opposed to the truth, or in a "direct" way, i.e. by means of analysing the meaning of 38 Hebrew terms which appear in Polish translations of HB as: *prawda* (the truth), *prawdziwy* (true), *prawdomówny* (truthful), *prawdziwie* (truly), or *doprawdy*, *naprawdę*, *zaprawdę* (forsooth, in truth, verily). The author concentrates instead on achieving his purpose by examining the terms synonymous with the nouns 'emet, and 'emunah which carry in themselves the idea of truthfulness. The criterion on the basis of which synonymity is discovered consists in the existence of semantic links demonstrated, for example, by mutual substitution, parallelism, connecting with the help of conjunction, or hendiadys.

Thus the results of the author's research cast some light on the meaning of the idea of "truthfulness" in HB in a third way, independent from the two former ones. Owing to the research devices used here, we are going to be able to define precisely the meaning of 'emet and 'emunah, which should be achieved on five levels (from the most detailed to the most general): 1) directly by examining the meaning of the terms semantically connected with the above mentioned ones; 2) on the basis of the meaning of the Hebrew roots from which the discussed terms are derived; 3) through the meaning of the aspects under the heading of which the said terms may be linked on the basis of the criterion of synonymity; 4) by the meaning of the terms that appeared as a result of combining synonymous aspects; and 5) by the meaning of the groups of such dimension. On each of the above levels, apart from the content of the analysed terms (roots, aspects, and dimensions), we are going to establish the sequence of their appearance and proportions, which will make it possible to compare the results of the research on truthfulness in HB obtained in all three above mentioned ways.

As far as the author knows, such an analysis that would include the whole of HB has not yet been carried out, and, even though in some studies it is possible to find statements

emphasising the importance of such research, in none of them will we find a comprehensive analysis of the phenomenon, and all of them taken together do not offer any synthetic conclusions.

Andrzej S. Wójcik

BESTIMMUNG DER WAHRHEITSBEDEUTUNG IN DER *HEBRÄISCHEN BIBEL* UNTER DEM GESICHTSPUNKT DER MIT
'*EMET* UND '*EMUNAH* SINNVÉRWANDTEN BEGRIFFE

Zusammenfassung

Samt den schon veröffentlichten Texten *Der Versuch, die Wahrheit in der Hebräischen Bibel aufgrund ihrer Antithesen zu definieren* („Schlesische Historisch-Theologische Studien“ 2000, Nr. 33, S.104–126) und *Der Versuch, die Wahrheit im Alten Testament zu definieren* („Polonia Sacra“ 2001, seit dem Juli 2000 im Druck) ist der vorliegende Artikel ein Teil des größeren Werkes, das dem Wahrheitsbegriff in der *Hebräischen Bibel* (BH) gewidmet ist.

Im Unterschied zu vorigen Texten wird die Echtheit im vorliegenden Artikel definiert nicht durch die Verneinung der Bedeutungen von hebräischen Termini, die in der BH im Widerspruch zur Wahrheit stehen und nicht „direkt“ – durch die Bedeutungen von 38 hebräischen Termini, die in polnischen Übertragungen der *Hebräischen Bibel* als *Wahrheit*, *echt*, *wahrheitsliebend*, *aufrichtig*, *wirklich* übersetzt werden, sondern durch die Bedeutungen von den mit zwei, die Idee der Echtheit in sich bergenden Hauptsubstantiven sinnverwandten Begriffen, '*emet* und '*emunah*. Ein Kriterium für Synonymie sind Bedeutungsverbindungen, z.B. gegenseitiges Ersetzen, Parallelismen, Konjunktions- oder Hendiadysverbindungen.

Unsere Forschungsergebnisse sollten daher die Bedeutung des Begriffes „Echtheit“ in der BH auf andere, von den zwei vorigen unabhängige Weise klären.

Dank den angewandten Forschungsmitteln werden wir im Stande sein, die Bedeutung von '*emet* und '*emunah* näher zu bestimmen. Das wird auf fünf folgenden Stufen verlaufen (von genaueren zu allgemeinsten Stufen): 1) direkt durch den Inhalt der sinnverwandten Termini; 2) durch die Bedeutung von hebräischen Stämmen, von denen die untersuchten Termini abstammen; 3) durch die Bedeutung von Aspekten, in die diese Termini auf Grund des Synonymiekriteriums verbunden werden können; 4) durch die Bedeutung von den in Folge der Verbindung von sinnverwandten Aspekten entstandenen Dimensionen und 5) durch die Bedeutung von Dimensionsgruppen. Auf jeder von diesen Stufen werden außer dem Inhalt der untersuchten Termini (Stämme, Aspekte und Dimensionen) die Reihenfolge ihres Auftretens und die Größenverhältnisse angegeben, was den Vergleich der Forschungsergebnisse mit Echtheitsbezeichnungen in BH auf zwei andere, oben erwähnte Weisen ermöglichen soll.

Bekanntermaßen ist solch eine Analyse für die ganze BH noch nicht durchgeführt worden. Obwohl in manchen Texten die Bedeutung von solchen Forschungen zwar betont wird, werden die Forschungsergebnisse nicht zusammengefasst.